

SÁMEDIGGI
SÁMITIGGE
SÁÁ'MTE'ĠĠ
SAAMELAISKÄRÄJÄT

SAAMELAISTEN SOSIAALI- JA TERVEYSALAN KEHITTÄMISOHJELMA 2016-2019

Hyväksytty Saamelaiskäräjien kokouksessa
19.12.2016.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	3
2. KEHITTÄMISOHJELMAN TAVOITTEET	4
3. SAAMENKIELISIÄ SOSIAALI- JA TERVEYSPALVELUJA OHJAAVAT SÄÄDÖKSET	5
3.1 Lainsäädännöstä nouseva velvoitteet	5
3.2 Kansainväliset velvoitteet ja suositukset	6
3.3 Syrjinnän kieltö, yhdenvertaisuus ja positiivinen erityiskohtelu	8
4. SAAMENKIELISTEN HYVINVOINTIPALVELUJEN NYKYTILA	10
5. SAAMELAISTEN KULTTUURI-ITSEHALLINNON KEHITTÄMINEN	14
6. SAAMENKIELISTEN PALVELUJEN YHDENVERTAINEN SAATAVUUS	16
7. ASIAKASLÄHTÖISEN PALVELUKOKONAISUUDEN KEHITTÄMINEN	18
8. SAAMELAISTEN LASTEN, NUORTEN JA PERHEIDEN PALVELUT	23
9. IKÄÄNTYVÄN SAAMELAISVÄESTÖN PALVELUT	25
10. SAAMELAISTEN PSYKOSOSIAALISTEN PALVELUJEN KEHITTÄMINEN	27
11. TOIMINTAKYVYN EDISTÄMINEN JA KUNTOUTUS	29
12. SAAMELAISTEN SAIRAUKSIEN EHKÄISY JA HOITO	30
13. SAAMELAISTEN SOSIAALITURVAN KEHITTÄMINEN	31
14. SAAMELAISTEN VAMMAISTEN PALVELUJEN KEHITTÄMINEN	31
15. SAAMELAISTEN TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN EDISTÄMINEN	33
16. SAAMELAISTEN RAJAYHTEISTYÖN EDISTÄMINEN	34
17. KOULUTUS JA TUTKIMUS	35
18. OHJELMAN ARVIOINTI JA SEURANTA	36
Liite: Saamelaisten lukumäärä vuoden 2015 Saamelaiskäräjien vaaleissa	40
Lähteet	41

1. JOHDANTO

Saamelaiskäräjät on toimintaohjelmassaan 2016-2019 asettanut yhdeksi päätavoitteekseen edistää saamelaisten hyvinvointia ja osallisuutta turvaamalla sosiaali- ja terveydenhuollon rakenneuudistuksessa saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten, laadukkaiden hyvinvointipalveluiden saatavuus läheisyysperiaatteella sekä turvaamalla osaavan, ammattitaitoisen henkilöstön saatavuus.

Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelma 2016-2019 on laadittu saamelaisväestön tarpeiden näkökulmasta. Tämän ohjelman tarkoituksena on osaltaan varmistaa ja edistää saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen perusoikeuksien toteutumista itsehallinnon perustalta niin, että saamelaiset voivat tulevaisuudessakin elää ja kehittyä omana kansana omista lähtökohdista sulautumatta pääväestöön. Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämisohjelma on jatkumo edellisillä ohjelmakausien aikana¹ tehdyille työlle. Ohjelman valmistelussa on hyödynnetty Saamelaiskäräjien vaalikauden 2008-2011 saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämisohjelman arvioinnin tuloksia, Lapin yliopiston saamelaisten palvelukokemukset ja -tarpeet tutkimusta, Lapin sairaanhoitopiirin saamenkieliset palvelut-asiakasprosessityöryhmän raportteja, Saamelaiskäräjien lausuntoja, saamelaisjärjestöjen kehittämishankkeiden sosiaali- ja terveysalaa koskevia toimenpide-ehdotuksia sekä saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluita koskevia raportteja. Lisäksi ohjelmassa huomioidaan soveltuvin osin saamen kielen elvyttämisohjelman toimenpiteet.

Juha Sipilän hallitus valmistelelee maakunnan ja sosiaali- ja terveyspalvelujen rakenneuudistusta (myöh. sote-uudistus). Tarkoituksena on uudistaa sosiaali- ja terveydenhuollon rakenne, palvelut ja rahoitus sekä maakunnan tehtävät. Vastuu sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisestä siirtyy kunnilta ja kuntayhtymiltä maakunnille. Saamenkielisten palvelujen tuottaminen muodostaa tärkeän erityiskysymyksen maakunta- ja sote-uudistuksessa. Lapin alueella uudistusta koordinoi Lapin liitto. Saamelaiskäräjät osallistuu aktiivisesti uudistusten valmisteluun saamelaisten oikeusaseman ja perusoikeuksien toteutumisen varmistamiseksi. Tärkeimpiä ajankohtaisia haasteita ovat saamelaisten alkuperäiskansa-aseman, laadukkaiden saamenkielisten palvelujen yhdenvertaisen saatavuuden ja kehittämistyön turvaaminen sekä osaamisen ja asiantuntijuuden vahvistaminen. Tähän liittyen on varmistettava saamelaisten alkuperäiskansa-asemaan perustuva kulttuuri-itsehallinnon toteutuminen sekä riittävä resurssipohja palvelujen tuotantoon, että kehittämiseen.

Kehittämisohjelman toimenpiteet pyritään sisällyttämään sote-uudistuksen kärkihankkeisiin, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen, saamelaisten kotiseutualueen kuntien ja muiden keskeisten kehittämisorganisaatioiden toimintaan. Ohjelman tavoitteiden saavuttamista ja toimeenpanoa tukevat saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi osoitettu valtionavustus sekä erilaiset saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämishankkeisiin myönnetty valtionavustukset. Toimintaohjelman toteuttaminen edellyttää kuitenkin taloudellisten resurssien vahvistamista, saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon kehittämistä, sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisvastuussa olevien tahojen osaamisen vahvistamista ja rajayhteistyön kehittämistä.

Saamenkielisillä palveluilla Suomessa tarkoitetaan saamen kielilain 3 § tarkoitettuja pohjois-, inarin- ja koltansaamenkielisiä palveluita.

¹ 2008-2011 ja 2012-2015

2. KEHITTÄMISOHJELMAN TAVOITTEET

Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelmaa ohjaavat Saamelaiskäräjien toimintaohjelman 2016-2019 asettamat tavoitteet. Tämä kehittämisohjelma sisältää neljä päätavoitetta, joiden toteutumista valtio, maakunnat, kunnat, eri palveluntuottajat ja Saamelaiskäräjät voivat toimillaan edistää toteuttamalla tässä ohjelmassa mainittuja tavoitteita. Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelman tarkoituksena on nostaa esille saamelaisväestöä koskevat tarpeet ja toimenpiteet, joilla edistetään saamelaisten yhdenvertaisuuden ja perusoikeuksien toteutumista sosiaali- ja terveysalalla.

Saamelaiskäräjien toimintaohjelman 2016-2019 sosiaali- ja terveysalaa koskevat tavoitteet:

- *Saamelaisväestölle turvataan lailla yhdenvertaiset, laadukkaat asiakaslähtöiset saamenkieliset sosiaali- ja terveyspalvelut läheisyysperiaatteella*
- *Saamelaisten lainsäädännöllinen asema ja saamenkielisten palveluiden saatavuuden turvaaminen otetaan huomioon sote-uudistuksessa hallinnossa, palvelujen järjestämisessä, resursoinnissa, koulutuksessa, tutkimuksessa ja kehittämisessä*
- *Saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon kehittäminen sosiaali- ja terveydenhuollossa*
- *Saamenkielisen palvelutuotannon rajayhteistyön esteiden kaikinainen poistaminen*
- *Saamelaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien kehittäminen sosiaali- ja terveydenhuollossa*
- *Saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämisresurssien turvaaminen saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon pohjalta*
- *Saamelaisten terveyttä ja hyvinvointia koskevan eettisen tiedontuotannon turvaaminen ja hyvinvointi-indikaattorien kehittäminen*
- *Saamenkielisen sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämistoiminnan ja koulutusyhteistyön rajaesteiden poistaminen*
- *Yhteistyön kehittäminen yli rajojen saamelaisten sote-organisaatioiden ja muiden alkuperäiskansojen kesken*

Saamelaisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelman päätavoitteet:

1. Saamelaisväestön terveys ja hyvinvointi lisääntyy.
2. Saamelaisten kulttuuri-itsehallinto kehittyy sosiaali- ja terveydenhuollossa.
3. Saamelaisten perusoikeudet ja yhdenvertaisuus toteutuvat palveluntuotannossa.
4. Saamelaisten omakielisten ja kulttuuriin perustuvien sosiaali- ja terveyspalvelujen laatu, vaikuttavuus ja saatavuus paranevat.

3. SAAMENKIELISIÄ SOSIAALI- JA TERVEYSPALVELUJA OHJAAVAT SÄÄDÖKSET

3.1 Lainsäädännöstä nouseva velvoitteet

Saamelaisten asema on turvattu Suomen perustuslaissa (731/1999). Perustuslaissa oleva saamelaisten itsehallintosäännös luo valtiolle velvollisuuden toimia lainsäädännössä saamelaisten itsehallinnon toteuttamiseksi. Kansan oikeus itsemääräämiseen suojataan myös monilla Suomen ratifioimilla kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla. Yhdistyneiden kansakuntien peruskirja, kansainvälinen yleissopimus kansalais- ja poliittisista oikeuksista (KP-sopimus) ja kansainvälinen yleissopimus taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä oikeuksista (TSS-sopimus) sekä Wienin julistus ja toimintaohjelma tunnustavat kansojen itsemääräämisoikeuden, jonka perusteella kansat määräävät vapaasti poliittisen asemansa ja ylläpitävät vapaasti muun muassa sosiaalista kehitystä. Lisäksi alkuperäiskansajulistuksella on tunnustettu saamelaisten itsemääräämisoikeus.

Perustuslaki turvaa saamelaisille Suomen ainoana alkuperäiskansana oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin (PL 17.3) ja näitä seikkoja koskevaan itsehallintoon saamelaisalueella (PL 121.4 §). Saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa toteutetaan Saamelaiskäräjien kautta (974/1995). Saamelaiskäräjien tehtävänä on saamelaiskäräjälain 5 §:n mukaan hoitaa saamelaisten kieltä ja kulttuuria sekä heidän asemaansa alkuperäiskansana koskevat asiat. Saamelaiskäräjälain yhtenä keskeisenä määräyksenä on viranomaisille määrätty neuvottelovelvoite, jonka perusteella viranomaisille on asetettu velvollisuus neuvotella Saamelaiskäräjien kanssa kaikista laajakantoisista ja merkittävistä toimenpiteistä, jotka voivat välittömästi ja erityisellä tavalla vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana ja jotka koskevat saamelaisten kotiseutualueella muun muassa sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämistä (9 §).

Kielelliset oikeudet kuuluvat saamelaisväestön perusoikeuksiin. Omakielinen sosiaali- ja terveydenhuolto on tärkeä osa ihmisen perusturvallisuutta kaikissa elämän vaiheissa. Saamelaisten kielellisten oikeuksien asemaa on vahvistettu saamen kielilailla (1086/2003), jonka tavoitteena on yhdessä Suomen perustuslain 17 § 3 momentin kanssa turvata saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamen kielilaissa säädetään toisaalta saamelaisen oikeudesta käyttää omaa kieltään viranomaisessa ja toisaalta julkisen vallan velvollisuuksista toteuttaa ja edistää saamelaisten kielellisiä oikeuksia (1 §). Perustuslain 21.2 §:än sisältyvä oikeudenmukainen oikeudenkäynti ja hyvän hallinnon käsitteet on otettu myös saamen kielilain tarkoituksipykälään (1 §). Hyvän hallinnon käsite kielellisten perusoikeuksien näkökulmasta tarkoittaa kielellisesti ymmärrettävää palvelua.

Saamen kielilaki on kaksisuuntainen ja se velvoittaa laissa määriteltyjen viranomaisten velvollisuudeksi oma-aloitteisesti huolehtimaan siitä, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä (24 §). Viranomaisen on henkilöstöä palvelukseen ottaessaan muun muassa huolehdittava siitä, että henkilöstö pystyy palvelemaan asiakkaita myös saameksi ja koulutusta järjestämällä tai muilla toimenpiteillä huolehdittava siitä, että henkilöstöllä on viranomaisen tehtävien edellyttämä saamen kielen taito (14 §). Jos viranomaisessa ei ole sellaista saamen kielen taitoista henkilöä, joka voisi käsitellä asiaa, on viranomaisen järjestettävä maksuton tulkkaus, jollei se itse huolehdi tulkkauksesta (19 §). Viranomaisen tulee myös tiedottaa saamen kielellä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö on periaatteessa jo pitkään velvoittanut palvelemaan asiakasta äidinkieli huomioon ottaen (Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista 380/1987; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000; Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992; Sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Edellä mainittujen erityislakien maininnat

pohjautuvat viime kädessä Suomen perustuslailla turvattuihin jokaiselle kansalaiselle kuuluviin perusoikeuksiin. Terveydenhuoltolain 6 §:ssä terveydenhuollon kielinä ja vanhuspalvelulain 8 §:ssä palvelujen kielinä on mainittu suomi, ruotsi ja saame. Potilaslain 3 § edellyttää myös, että potilaan äidinkieli ja kulttuuritausta otetaan hoidossa mahdollisimman hyvin huomioon.

Perustuslaissa on säädetty julkisen vallan velvollisuudesta turvata, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet ja edistää väestön terveyttä (PL 19.3 §). Palveluiden yhdenvertaisen saatavuuden turvaamisen kannalta ratkaiseva merkitys on 6 §:n tarkoittamalla yhdenvertaisuuden periaatteella ja esimerkiksi saamelaiden osalta 17§:n tunnustamalla oikeudella omaan kieleen ja kulttuuriin. Syrjinnänkieltoa sovelletaan myös, kun kyse on lakisääteisistä perustalveluista, tuista tai etuuksista.

3.2 Kansainväliset veloitteet ja suositukses

Useissa Suomen ratifioimissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa suojataan saamelaiden oikeus omakielisiin sosiaali- ja terveystalveluihin². Suomi on saanut useita suosituksia ihmisoikeuksia valvovilta elimiltä parantaa saamenkielisiä sosiaali- ja terveystalveluita. Naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea on antanut vuonna 2014 suosituksensa kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista käsittelevän yleissopimuksen (CEDAW/CFIN/CO/7) soveltamisesta Suomessa. Komitea suosittelee, että osapuoli ryhtyy toimenpiteisiin varmistaakseen, että saamelaisnaisille tarjotaan asianmukaista sosiaali- ja terveystalveluja, mukaan lukien äitiyshuolto ja varmistaa, että kotiväkivallan uhreina olevilla saamelaisnaisilla on pääsy turvakoteihin ja talveluihin, jotka vastaavat heidän tarpeitaan.

Rotusyrjintäkomitea on antanut vuonna 2013 suosituksensa kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (CERD/C/FIN/CO/20-22) soveltamisesta Suomessa. Komitea suosittelee, että sopimusvaltio tosiasiallisesti varmistaa saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon talvelujen saatavuuden saamelaisille näiden kotiseutualueella. Lisäksi komitea suosittelee, että sopimusvaltio jouduttaa opetus- ja kulttuuriministeriön ehdottaman saamen kielen edistämiseksi ja suojelemiseksi tarkoitetun elvytysohjelman toteuttamista, myös sosiaali- ja terveystalveluissa.

Euroopan neuvoston ministerikomitea on antanut vuonna 2012 suosituksensa alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan (RecChL/2012/2) soveltamisesta Suomessa. Ministerikomitea on kiinnittänyt huomiota saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuoltotalvelujen puutteisiin ja suosittelemalla viranomaisia toteuttamaan lisätoimia saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuoltotalvelujen saatavuuden varmistamiseksi. Samoin Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen täytäntöönpanoa valvova ministerikomitea on esittänyt huolenaiheensa erityisesti pienempien saamen kielten eli inarin- ja koltansaamen kokonaistilanteesta.

Lisäksi Euroopan neuvoston ministerikomitea on vuonna 2012 antanut suosituksena kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan yleissopimuksen (CM/ResCMN/2012/3) soveltamisesta. Ministerikomitea kehottaa sopimusosapuolta jatkamaan Saamelaiskäräjien kanssa neuvotellen määrätietoisia toimia, joilla pyritään riittävän rahoituksen ja saamen kielten elvytysohjelman

² Euroopan neuvoston alueellisia ja vähemmistökieliä koskeva yleissopimus, joka tuli voimaan 1.3.1998 (SopS 23/1998). Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus (1995) tuli voimaan 1.2.1998 (SopS 1-2/1998).; YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus Suomessa on saatettu voimaan lailla (107/1976).; YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 59/1991, 60/1991); YK:n kaikkinaisten naisten syrjinnän poistamista käsittelevä yleissopimus (SopS 67/1986).

tehokkaan täytäntöönpanon avulla estämään saamen kieliä katoamasta julkisesta elämästä nykyistä enempiä. Ministerikomitea suosittelee lisäksi, että sopimusosapuolen tulisi investoitava asianmukaisiin koulutusohjelmiin, joilla varmistetaan että saamelaiset saavat nykyistä paremmin saamenkielisiä julkisia palveluja.

Lapsen oikeuksien komitea on antanut vuonna 2011 suosituksensa Lasten oikeuksien yleissopimuksen (CRC/C/FIN/4) soveltamisessa. Komitea suosittelee, että sopimusvaltio varmistaa, että saamelaislapsilla, myös saamelaisalueen ulkopuolella asuvilla saamelaislapsilla, on oikeus kulttuurisensitiivisiin koulutus- ja terveydenhuoltopalveluihin omalla kielellään.

Suomessa on vuonna 2016 käynnistetty alkuperäiskansojen oikeuksia koskevan julistuksen (UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples) arviointiprosessi. Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen vuonna 2007 hyväksymän ja Suomen kannattaman alkuperäiskansojen oikeuksia koskevan julistuksessa tunnustetaan alkuperäiskansojen oikeudesta vapaasti määrätä poliittinen asemansa ja kehittää taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä olojaan. Julistus tunnustaa ja vahvistaa, että alkuperäiskansaan kuuluvilla yksilöillä on oikeus kaikkiin kansainvälisessä oikeudessa tunnustettuihin ihmisoikeuksiin ilman syrjintää, ja että alkuperäiskansoilla on kollektiivisia oikeuksia, jotka ovat välttämättömiä niiden olemassaololle, hyvinvoinnille ja kokonaiskehitykselle kansoina. Julistus myös tunnustaa, että alkuperäiskansoilla on itsemääräämisoikeus ja tämän oikeuden nojalla ne määräävät vapaasti poliittisesta asennoitumisestaan ja harjoittavat vapaasti taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten olojensa kehittämistä.

Itsemääräämisoikeutta käyttäessään saamelaisilla on oikeus itsehallintoon asioissa, jotka sisäisiin ja paikallisiin asioihin sekä niiden itsehallintotehtävien rahoituskeinoihin. Julistuksessa myös vahvistetaan saamelaisten oikeus osallistua päätöksentekoon asioissa, jotka voivat vaikuttaa saamelaisten oikeuksiin. Julistuksessa myös nimetään erityiseksi oikeudeksi osallistua aktiivisesti sosiaali- ja terveydenhuolto ohjelmien kehittämiseen ja niistä päättämiseen sekä mahdollisuuksien mukaan näiden ohjelmien hallintoihin oman toimielimensä kautta. Julistuksen keskeisiin periaatteisiin kuuluu myös vapaa ja tietoon perustuva ennakkosuostumus. Tämä velvoittaa valtiota neuvottelemaan ja toimimaan yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa ennen kuin valtio hyväksyy ja panee täytäntöön lainsäädännöllisiä tai hallinnollisia toimia, jotka voivat vaikuttaa saamelaisiin.

Suomi ratifioi vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn YK:n yleissopimuksen (CRPD) ja sen valinnaisen pöytäkirjan 11.5.2016, ja ne tulivat Suomen osalta voimaan yhdessä kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta (381/2016) kanssa 10.6.2016. Yleissopimuksen tarkoituksena on edistää, suojella ja taata vammaisille henkilöille täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti kaikki ihmisoikeudet ja perusvapaudet sekä edistää vammaisten henkilöiden ihmisarvon kunnioittamista. Valinnaisella pöytäkirjalla perustetaan järjestelmä, jonka perusteella henkilöt voivat valittaa oikeuksien loukkaamisesta. Yleissopimuksen johtavana periaatteena on syrjinnän kieltö. Yleissopimuksella ei ainoastaan kielletä vammaisten henkilöiden syrjintää vaan asetetaan sopimusosapuolille velvollisuuksia vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuuden toteutumiseksi täysimääräisesti. Yleissopimuksen keskeisinä periaatteina ovat yksilön itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus, vammaisten henkilöiden osallistuminen ja osallisuus yhteiskuntaan sekä esteettömyys ja saavutettavuus. Yleissopimuksen lähtökohtana ovat myös miesten ja naisten välinen tasa-arvo, erilaisuuden kunnioittaminen ja vammaisten henkilöiden hyväksyminen osana ihmisten moninaisuutta sekä vammaisten lasten oikeuksien kunnioittaminen.

Saamelaiskäräjien ja Suomen valtion välillä ovat kesken neuvottelut pohjoismaisesta saamelais sopimuksesta ja itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimus nro 169 (myöh. ILO 169-yleissopimus) voimaansaattamisesta. Saamelaiskäräjät neuvottelee yhdessä Norjan ja Ruotsin Saamelaiskäräjien sekä Suomen, Norjan ja Ruotsin kanssa pohjoismaisesta saamelais sopimuksesta. Neuvottelujen tavoitteena on luoda saamelaisten oikeusasemaa koskeva yhdenmukainen pohjoismainen sääntely. Pohjoismaisen saamelais sopimusluonnoksen³ mukaan terveydenhuollon ja sosiaalipalveluissa on erityisen tärkeää, että potilas voi käyttää omaa kieltään ja saada hoitoa, jossa otetaan huomioon hänen oma kielensä ja kulttuurinsa. ILO 169-yleissopimuksen tarkoituksena on varmistaa, että alkuperäiskansa voi nauttia täysimääräisesti ihmis- ja perusoikeuksista ilman esteitä ja syrjintää. Yleissopimuksen tarkoituksena on saattaa alkuperäiskansan oikeudet samalle tasolle muun väestön kanssa. Yleissopimus sisältää myös alkuperäiskansan sosiaaliturvaan, terveydenhuoltoon ja koulutukseen liittyviä määräyksiä.

3.3 Syrjinnän kieltö, yhdenvertaisuus ja positiivinen erityiskohtelu

Perusoikeussäännös tarjoaa alkuperäisten perustelujensa mukaan valtiosääntöoikeudellisen perustan saamelaisten alkuperäiskansan elinolosuhteiden kehittämiseksi kansan omaa kulttuuriperinnettä kunnioittaen. Suomen perustuslaki ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset turvaavat saamelaisille oikeuden omaan kieleen ja kulttuuriin. Ne säätävät lisäksi yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisessa (PL 6§; SopS 7-8/1976; laki 107/76 ja asetus 108/76). Syrjintä muun muassa rodun, kielen ja etnisen tai kansallisen alkuperän perusteella on Suomessa kielletty (PeL 6.2 §; Yhdenvertaisuuslaki 1325/014 8§). Yhdenvertaisuuslain mukaan viranomaisilla on velvollisuus kaikessa toiminnassaan edistää yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti sekä muuttaa olosuhteita, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumista.

Syrjintäkieltö ei kuitenkaan estä tosiasiallisen tasa-arvon turvaamiseksi tarpeellista positiivista erityiskohtelua eli tietyn ryhmän asemaa ja olosuhteita parantavia toimia. Tosiasialliseen tasa-arvon turvaamiseksi voidaan säännöksen toteutumiseksi käyttää myös positiivista erityiskohtelua. (HE 309/1993 vp, 42; Yhdenvertaisuuslaki 9 §) Sellainen oikeasuhtainen erilainen kohtelu, jonka tarkoituksena on tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistäminen taikka syrjinnästä johtuvien haittojen ehkäiseminen tai poistaminen, ei ole syrjintää.

Syrjintä vammaisuuden perusteella on määritelty vammaisia henkilöitä koskevassa yleissopimuksessa. Yleissopimuksen mukaan sillä tarkoitetaan vammaisuuteen perustuvaa erottelua, syrjäyttämistä tai rajoittamista, jonka tarkoituksena tai vaikutuksena on heikentää tai mitätöidä kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien tunnustamista, nauttimista tai käyttämistä yhdenvertaisesti muiden kanssa politiikan, talouden, sosiaaliturvan, kulttuurin tai yksilön oikeuksien alalla tai muulla alalla. Se sisältää kaikki syrjinnän muodot, mukaan lukien kotuullisen mukauttamisen epäämisen. Kohtuulliset mukautukset ovat toimenpiteitä, joilla pyritään vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuuteen. Kohtuullinen mukauttaminen tarkoittaa tarvittaessa yksittäistapauksessa totetuttavia tarpeellisia ja asianmukaisia muutoksia ja järjestelyjä, joilla ei aiheuteta suhteetonta ja kohtuutonta rasitetta ja joilla varmistetaan vammaisten henkilöiden mahdollisuus nauttia tai käyttää kaikkia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia yhdenvertaisesti kaikkien kanssa. (HE 284/2014 vp 24-25.) Vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea on tulkintakäytännössään (CRPD/C/ESP/CO/1) todennut, että velvollisuus kohtuullisiin mukautuksiin on välittömästi soveltuva velvoite, eikä siihen soveltu asteittainen toteuttaminen.

³ Pohjoismainen saamelais sopimus. 13. marraskuuta 2002 nimitetyn suomalais-norjalais-ruotsalais-saamelaisen asiantuntijatyöryhmän 27. lokakuuta 2005 luovuttama luonnos.

Perustuslain 6 § kokonaisuus, yhdessä muiden perusoikeuksien kanssa, antaa toimintavapauden tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistämiseen. Viranomaisilla on yhdenvertaisuuslain 4 § mukaan velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta sekä vakiinnuttaa sellaiset hallinto- ja toimintatavat, joilla varmistetaan yhdenvertaisuuden edistäminen asioiden valmistelussa ja päätöksenteossa. Lain perustelujen mukaan tämän mukaan viranomaisen tulee ottaa lain tarkoitus huomioon esimerkiksi suunnittelussa, tiedottamisessa, voimavarojen kohdentamisessa, valvonnassa, työkäytäntöjä kehitettäessä sekä soveltamisohjeita laadittaessa ja uudistettaessa (HE 44/2003 vp 37-38).

Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan Suomen perustuslaissa ensinnäkin muodollista yhdenvertaisuutta lain edessä, jonka mukaisesti laissa ja toimintaperiaatteissa edellytetään, että kaikkia ihmisiä kohdellaan yhdenvertaisina eikä ketään saa syrjiä. Käytännössä ihmiset ja kulttuuritaustat ovat siinä määrin erilaisia, että tosiasiallinen yhdenvertaisuus ei toteudu ainoastaan muodollisen yhdenvertaisuuden avulla. Ihmiset saattavat joutua itsestään riippumattomien tekijöiden, kuten alkuperän, sukupuolen, kielen, vammaisuuden tai sosiaalisen aseman johdosta eriarvoiseen asemaan. Nämä saattavat yhdessä asenteista johtuvien ja muiden esteiden kanssa estää yhdenvertaisuuden ja perusoikeuksien toteutumista. Yhdenvertaisuuden mahdollisuuksien takaaminen saattaa siten edellyttää erityisiä toimenpiteitä, jotka parantavat tilannetta enemmän kuin pelkkä muodollinen yhdenvertaisuus.

4. SAAMENKIELISTEN HYVINVOINTIPALVELUJEN NYKYTILA

Saamelaiset kohtaavat monia haasteita sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä. Erilaiset selvitykset ja tutkimukset ovat osoittaneet, että saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus on sattumanvaraista. Myös oikeusministeriön 25.11.2016 julkaiseman selvityksen⁴ mukaan saamenkielisten oikeudet saamenkielisiin palveluihin toteutuvat heikosti saamelaisten kotiseutualueella. Positiivisin tilanne on Utsjoen kunnassa, heikoin taas Sodankylän kunnassa sekä inarin- ja koltansaamen puhujilla. Keskeisiä sosiaali- ja terveyspalveluita oli saanut jollain saamen kielellä vain pieni osa vastaajista. Sosiaalipalveluihin oltiin keskimäärin tyytyväisempiä kuin terveyspalveluihin. Vastaajat näkivät erityisen ikävänä saamenkielisille vanhuksilla ja lapsille suunnattujen palveluiden puutteet. Toisaalta niihin palveluihin, joita saamen kielellä oli saatavilla, oltiin yleisesti ottaen tyytyväisiä, ja palveluiden saatavuus oli vastaajien mukaan parantunut jonkin verran viime vuosina. Suurin osa vastaajista piti oikeutta saamenkielisiin palveluihin tärkeänä, mutta mm. puutteellisen saamen kielen luku- ja kirjoitustaidon vuoksi kaikki eivät kokeneet luontevaksi saamenkielistä asiointia. Ratkaisuksi saamenkielisten palveluiden puutteisiin ehdotettiin mm. saamen kielten aikuisopetuksen lisäämistä ja saamenkielisten työntekijöiden rekrytoinnin tehostamista.

Saamelaisia koskevaa ajantasaista hyvinvointitietoa tarvitaan hyvinvointipalveluiden suunnittelussa ja saamelaisväestöä koskevien palvelutarpeiden tunnistamisessa. Viranomaisten ylläpitämät hyvinvointia ja elintasoja kuvaavat tilastot eivät tunnista saamelaisten hyvinvointia koskevia erityispiirteitä, sillä saamelaisten kokema hyvinvointi sisältää valtaväestön kokemuksista eroavia kehitystrendejä. Koulutusta, toimeentuloa ja muut laajasti hyväksytyt hyvinvointia kuvaavat indikaattorit eivät muodosta kuvaa saamelaisten hyvinvoinnista, koska materiaallinen hyvinvointi ei välttämättä korreloi koetun hyvinvoinnin kanssa. Saamelaisten hyvinvointiin liittyy terveyden ohella sosioekonomiseen hyvinvointiin liittyvät asiat, kuten yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuus toimeentuloon sekä yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen osallistumiseen. Hyvinvointia myös heikentävät purkamattomat sukupolvien kokemukset ja traumat sekä niihin liittyvät kielen ja kulttuurin kokemat murrokset. Nämä kokemukset eivät tule esille tilastoissa. Saamelaisten hyvinvoinnin ja terveydentilasta tulisi saada ajantasaista tietoa koko Suomen alueelta. Saamelaisten kielelliset oikeudet ovat paremmin turvattu saamelaisten kotiseutualueella, saamelaisen kieli- ja kulttuuritausta tulisi jatkossa huomioida myös kotiseutualueen ulkopuolella. Tämä on tärkeä kehittämiskohde lähitulevaisuudessa etenkin perheiden ja ikäihmisten palveluissa.

Saamenkielisten palveluiden heikko saatavuus asettaa saamenkielisen väestön merkittävästi heikompaan asemaan valtaväestöön nähden, etenkin niiden palvelujen suhteen, jotka perustuvat kielen käyttöön. Tällaisia palveluja ovat lapsi-, perhe- ja vanhuspalvelut sekä erilaiset terapia- ja kuntoutuspalvelut. Mielenterveyspalveluita ei ole Suomessa vielä saatavilla saamen kielellä. Saamelaisten ikäihmisten palvelutarpeeseen ei ole vielä pystytty vastaamaan riittävän tehokkaasti. Äidinkieleltään saamelaiset ikäihmiset ja muistisairaavat joutuvat edelleenkin liian usein heille vieraskielisiin hoiva- ja laitospalveluihin ja etäälle läheisverkostoistaan ja kotipaikastaan.

Yhteisen kielen puuttuminen on paitsi potilasturvallisuusriski, mutta joissakin tapauksissa myös kriittinen tekijä palvelun onnistumiselle, esimerkiksi kun on kyse vakavasti sairaasta (ensiapu, tehohoito), psykososiaalisista palveluista, erilaisista terapioista tai muistisairaasta. Hyvän hoidon ja potilasturvallisuuden varmistamiseksi on palvelu annettava kielellä, jota potilas ymmärtää

⁴ Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Oikeusministeriön julkaisu 39/2016.

parhaiten. Ilman velvoittavaa lainsäädäntöä ja riittävää kohdennettua resurssiperustaa, saamenkielinen palvelutuotanto ei etene merkittävästi. Saamen kielilain toimeenpano ei ole vielä onnistunut lisäämään saamenkielisten palveluiden tarjontaa lain edellyttämälle tasolle. Erityisesti inarin- ja koltansaamenkielisten palvelujen saatavuuden turvaaminen vaativat erillisiä positiivisia erityistoimia.

Saamenkielisten palvelujen vähäisen tarjonnan syitä ovat saamelaisväestön palvelutarpeiden heikon tunnistamisen lisäksi puutteelliset resurssit, ammatti- ja kielitaitoisen henkilökunnan puute sekä asenteet. Saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden määrä vaihtelee saamelaisten kotiseutualueella vuosittain jonkin verran virkavapauksien ja vaihtuvuuden takia. Kaikkien palveluntuottajien yhteisenä ongelmana on saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön rekrytoinnin haasteellisuus. Saamenkielentaitoisena pidetään saamen kielilain määritelmä mukaan äidinkieliä tai korkeimman kielitason tutkinnon suorittaneita henkilöitä, jotka pystyvät käyttämään kieltä asianmukaisena työkielenä.

Saamen kielen opetus sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle ei toistaiseksi ole mainittavasti lisännyt saamenkielentaitoisen työntekijöiden määrää, vaikka suppean kielitaidon omaavan hoitohenkilöstön määrä onkin kasvanut. Rekrytointi hankaloittaa se, että saamen kielen taitoa ei nähdä erityisosaamisena, joka arvostettaisiin myös palkkauksessa. Raja-alueella saamenkielisen työvoiman rekrytoimista hankaloittaa Norjan läheisyys ja houkuttelevuus muun muassa korkeammasta palkkatasosta johtuen. Rekrytointivaikeuksien voi ennakoida tulevana vuosina edelleen kasvavan suurten ikäluokkien jäädessä eläkkeelle.

Saamelaisten täytyy edelleen erikseen vaatia omakielisiä palveluja, vaikka lain mukaan viranomaisilla on velvollisuus huolehtia niiden järjestämisestä oma-aloitteisesti ja aktiivisesti. Kokemukset viranomaisten passiivisuudesta sekä saamenkielisen palvelun vähäisestä tarjonnasta ovat johtaneet siihen, ettei saamenkielistä palvelua edes vaadita. Saamenkielisten kielellisistä oikeuksista ja palveluista tiedottamisella on vielä tärkeämpi merkitys kuin palvelutuotannossa keskimäärin. Huono tiedottaminen on osaltaan vaikuttanut siihen, etteivät saamelaiset osaa hakeutua olemassa oleviin saamenkielisiin ja kulttuurinmukaisiin palveluihin. Saamenkieliset palvelut ovat usein määräaikaista, eikä asiakkailta ole entuudestaan kokemusta niistä. Ellei asiakas tunne kielellisiä oikeuksiaan, hän saattaa luopua oikeudestaan asioida omalla kielellään esimerkiksi tilanteessa, jossa hoitohenkilökunta ei osaa hänen kieltään. Sote-uudistuksessa onkin tärkeää korostaa viranomaisen velvollisuutta oma-aloitteisesti selvittää henkilön äidinkieli ja huolehtia siitä, että henkilö ohjataan hoitoyksikköön, jossa hän saa palveluja haluamallaan kielellä. Selvityksissä kiireellisimmiksi omakieliseksi palveluiksi on nimetty saamelaislasten ja -vanhusten omakieliset palvelut, saamenkielisen neuvonta- ja tiedotusmateriaalinen tuottaminen sekä tulkkauksen kehittämisen.

Sosiaali- ja terveystalvelujen piiriin hakeutuminen ei aina ole luontaista saamelaisille. Apua tarvitsevalle vieraalla kielellä tarjottu palvelu ei luo tarvittavia olosuhteita hyvälle hoidolle. Mikäli palveluiden sisältö ei saavuta ymmärrystä olosuhteista ja ongelmista, jotka koskevat saamelaisväestöä, tulee saamelainen potilas väärin ymmärretyksi tai joutuu käyttämään voimavarojaan selventääkseen saamelaiseen kulttuuriin kuuluvia taustoja ja merkityksiä. Mikäli palvelujen ei koeta antavan apua, vaikuttaa se myös siihen, että niiden piiriin ei hakeuduta. Palvelujen asiakaslähtöisyyden pitää lähteä asiakkaiden tarpeista ja toimintaympäristöstä. Palvelujen saamenkielisyyden ohella on tärkeää varmistaa myös niiden kulttuurilähtöisyys. Palvelutuotannossa tulisi pystyä entistä paremmin räätälöimään palveluja käyttäjäryhmien tarpeita vastaaviksi niin, että ne huomioivat asiakkaiden elämäntilanteet ja kulttuuriset lähtökohdat. Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen tason parantamiseksi on tärkeää turvata myös

henkilöstön riittävä koulutus sekä saamenkielisen ja kulttuurisen osaamisen välittyminen koko palveluketjussa. Hyvinvointipalvelut myös osaltaan tukevat osaltaan kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymistä sekä takaavat monipuolisten kielenkäyttöympäristöjen kehittymistä.

Myös saamelaisten sosiaaliturvan kehittäminen kaipaa huomiota. Saamelaisalueen työllistymismahdollisuudet yhdessä perinteisten elinkeinojen kannattavuuden kanssa voivat johtaa tilanteeseen, jossa henkilö turvautuu sosiaaliturvaan. Sosiaaliturvan yhdenvertainen toteutuminen, kun asiakkaan toimeentulo on monilähteinen ja perustuu esimerkiksi perinteisten elinkeinojen ja palkkatöiden yhdistelmiin, on nykyisessä tilanteessa vaarantunut. Sosiaaliturvan toteutumiseen vaikuttavia asioita saamelaisten osalta ovat muun muassa perinteisten elinkeinojen, varsinkin poronhoidon, hankala yhteensovittaminen sosiaaliturvajärjestelmän säädösten kanssa. Toimeentulon monilähteisyys heijastuu myös useiden saamelaisten eläkeikäisten toimeentuloon. Useilla perinteisiä elinkeinoja harjoittaneilla ei ole työhistoriaa palkkatyöstä, vaan toimeentulo on muodostunut useista eri lähteistä, kuten poronhoidosta, kalastuksesta, pyynnistä ja käsitöiden teosta, jotka eivät ole muodostaneet pohjaa työeläkkeen kertymiselle. Erityisesti perinteisiä elinkeinoja harjoittaneet naiset ovat jääneet muodollisen sosiaaliturvan marginaaliin, koska heidän työpanoksensa perinteisissä elinkeinoissa ei ole kerryttänyt työeläkettä.

Sosiaaliturvajärjestelmän käyttöön voivat vaikuttaa myös mahdollisten asiakkaiden korkea kynnys palveluiden käyttöön sekä sosiaaliturvan hakemiseen liittyvä byrokratia. Viranomaisen kanssa asioivalla henkilöllä voi olla useita etuuksia ja palveluita hakematta, jolloin viranomaisten yhteistyön merkitys korostuu. Viranomaisten kanssa asiointia voi hankaloittaa myös tottumattomuus viranomaisten kanssa asioimisessa sekä varautuneisuus, Erityisesti saamelaisia ikäihmisiä koskeva haasteena on, että asiointi joudutaan usein hoitamaan heille vieraalla kielellä, suomeksi. Sosiaaliturvaan liittyvä hallintokieli voi aiheuttaa ymmärtämisvaikeuksia, mikä saa palvelun hakemisen näyttämään entistä monimutkaisemmalta. Saamenkieliset kirjalliset hakemukset eivät useinkaan auta tilannetta, sillä useat saamelaiset ikäihmiset eivät osaa lukea tai kirjoittaa saameksi. Saamelaisilla ikäihmisten kohdalla suullinen saamenkielinen palvelutarve korostuu juuri edellä mainituista syistä. Myös päätöksenteossa tarvitaan saamelaisen kulttuurin tuntemusta, jotta asiakas saisi apua sellaisessa muodossa, jota tarvitsee. Esimerkiksi saamelainen ikäihminen ei välttämättä tarvitse valmista ateriapalvelua selvittääkseen arjesta itsenäisesti, mutta saattaa sen sijaan tarvita apua esimerkiksi kalan ja lihan käsittelyssä.

Julkisella palvelutuotannolla on suuri merkitys saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisessa, erityisesti koska saamelaisten kotiseutualueella on vähän yksityistä palvelutarjontaa. Sosiaali- ja terveysministeriön erillismääräraha, jota Saamelaiskäräjät hallinnoi, on merkittävästi parantanut saamenkielisten palvelujen tarjontaa saamelaisalueen kunnissa. Se on myös mahdollistanut saamelaisten oman päätöksenteon palvelujen suunnittelussa yhteistyössä kuntien kanssa. Rahoitustarve on nykyistä monin verroin suurempi. Merkittävien saamenkielisten palvelujen kehitystä on tapahtunut erityisesti kolmannen sektorin toimesta⁵. Saamelaisten yhdistysten osuus varsinaisessa peruspalveluntuotannon tarjoamisessa ei ole kovin suuri, sen sijaan niiden tuottamat palvelut täydentävät hyvinvointipalvelutarjontaa. Järjestöjen tekemä kehittämistoiminta on kohdentunut erilaisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten toimintakyvyn edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisyyn.

Vaikka perusoikeuksien tasolla saamen kielen ja kulttuurin asema sekä kulttuurinen itsehallinto on turvattu, käytännön toteutukset ovat vielä alussa. Yhdenvertaisuuden toteutumista

⁵ Saamelaisten kotiseutualueella toimivista järjestöistä erityisesti asumispalvelusäätiö Aspa, SámiSoster ry, Utsjoen vanhustentaloyhdistys ry, Inarinsaamen kielen yhdistys, Saa'mi Nue'tt ry ovat toteuttaneet saamelaisten hyvinvointia edistävää kehittämistyötä.

hyvinvointipalveluissa tulisi nykyistä paremmin suunnitella ja seurata saamelaisten kotiseutualueella. Terveystieteiden laki velvoittaa kuntia seuraamaan kuntalaistensa hyvinvoinnin kehitystä ja erityistarpeita. Nämä tulee kirjata hyvinvointikertomukseen, joka luo perustan tulevalle palvelutuotannolle ja resurssien kohdentamiselle. Saamelaisten palvelutarpeita ja niihin vastaamista tulisi jatkossa tarkastella näkyvämmiin osiin kuntien hyvinvointistrategista toimintaa ja suunnitella palvelujen toteutus kulttuuri-itsehallinnon mukaisesti yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa. Suunnittelun tueksi tarvitaan myös systemaattista seurantaa.

Saamelaisten kotiseutualue on pinta-alaltaan erittäin laaja. Etäisyys palveluista on yksi tärkeimmistä palvelujen saatavuuteen vaikuttavista tekijöistä. Palvelurakennemuutoksen suurena haasteena onkin se, miten lähipalvelut tulevaisuudessa turvataan saamelaisalueella. Kun etäisyydet palveluihin ovat jo nykyisellään pitkiä, palvelujen mahdollinen keskittäminen suurempiin keskuksiin tulisi moninkertaistamaan matkoja, ja vaikeuttamaan entisestään palvelujen saatavuutta. Tulevaisuudessa tulee selvittää jalkautuvien palvelujen mahdollisuutta syrjäseuduilla sekä varmistaa muutoin palvelujen saavutettavuus.

Saamelaisten palvelutyytyväisyys ja palvelujen saatavuus ovat yleistasoltaan selvästi Suomen keskimääräistä tasoa alhaisempia. Palvelujen saatavuuden suhteen kuntakohtaiset erot ovat suuret, mutta myös kuntien eri osissa asuvat saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa. Palvelurakenteen karsiminen nimenomaan pitkien etäisyyksien päässä olevista kylistä on huonontanut tilannetta merkittävästi. Merkittävällä tavalla palvelujen saatavuuteen vaikuttavat pitkien etäisyyksien ohella vaikeat kulkuyhteydet, kuten vähäinen julkinen liikenne. Oman auton käyttömahdollisuus usein on merkittävä edellytys palvelujen saavutettavuudelle. Vaikka asutus keskittyy, perinteisten elinkeinojen harjoittajat asuvat sivukylissä, samoin kuin monet ikäihmiset. Pitkät etäisyydet ja kulkemisen vaikeus voivat yksin asuvien ikäihmisten kohdalla muodostua jopa kynnyskysymykseksi palvelujen käytölle.

Pitkien etäisyyksien ja kuntien vähäisten resurssien takia seutuyhteistyö ei ole aina kannattavaa. Sen sijaan rajayhteistyöllä voi olla merkittävä positiivinen vaikutus saamenkielisten palveluiden saatavuuteen. Muutamista valtakunnan rajat ylittävistä lähialueiden palvelukokeiluista on saatu hyviä kokemuksia⁶. Saamelaisten osalta hyvinvointipalvelutuotanto lähipalveluperiaatteella edellyttää usein rajayhteistyötä yli valtionrajojen. Asiakkaiden näkökulmasta rajayhteistyöllä saamenkieliset palvelut voidaan yhdistää sujuvaksi hoito- ja palveluketjuksi peruspalveluista erityispalveluihin saakka.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluja voidaan kehittää edistämällä saamelaisväestön yhdenvertaisuuden toteutumista sosiaali- ja terveydenhuollossa, varmistamalla saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus, kehittämällä palvelurakenteita sekä panostamalla saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuuteen ja koulutukseen. Saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa sosiaali- ja terveydenhuollossa vahvistamalla edistetään saamelaisten perusoikeuksien toteutumista. Saamelaisväestön sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä kohtaamien haasteiden voittamiseksi tarvitaan yhteistä tahtotilaa parantaa saamenkielisten palveluiden saatavuutta luomalla uusia palvelumahdollisuuksia, koulutus- ja aluepoliittisia toimenpiteitä, taloudellista panostusta ja hyvää koordinaatiota. Näiden lisäksi innovaatioiden oikea-aikaisuuden, vaikuttavuuden ja tehokkuuden turvaamiseksi on tuettava Saamelaiskäräjien sekä muun muassa järjestöjen toimintamahdollisuuksien vahvistamista hyvinvointihankkeiden toteuttajina.

⁶ Utsjoen kunta on myös toteuttanut kaksi STM:n rahoittamaa Utsjoen ja Norjan lähialueiden sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämishanketta ja Inarin kunta EU-Interreg -rahoitteisen Rajatonta hoivaa -terveyspalvelukokeiluhankkeen (2009–11).

5. SAAMELAISTEN KULTTUURI-ITSEHALLINNON KEHITTÄMINEN

Itsemääräämisoikeuden mukaan saamelaisilla tulee olla mahdollisuus päättää itse siitä, millaisia sosiaali- ja terveyspalveluja he tarvitsevat, millaiselle perustalle arvomaailmalle sekä hyvinvointikäsitteille niiden tulisi rakentua. Valtion tulisi neuvotella Saamelaiskäräjien kanssa siitä, mitä saamelaisten oikeus itsehallintoon sisältää ja toisaalta siitä, miten itsehallinto on tarkoituksenmukaista järjestää sote-uudistuksen yhteydessä. Saamelaiskäräjillä tulee olla mahdollisuus osallistua saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen luomiseen ja hallintaan sekä päättää saamelaisten sosiaali- ja terveydenhuoltoa ohjaavat painopisteet. Sote-uudistuksen lainsäädäntöhankkeissa tulee huomioida saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan perustuslaissa säädetyn kulttuuri-itsehallinnon pohjalta. Sote-uudistuksen yhteydessä on myös turvattava riittävä korvamerkitty erillisrahoitus saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuden turvaamiseksi. Saamenkielisen palvelukokonaisuuden varmistamiseksi tarvitaan saamelaisväestön sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämissuunnitelma, jonka Saamelaiskäräjät laatii yhdessä Lapin maakunnan kanssa. Maakuntauudistuksessa tulee turvata saamelaisille edustus Lapin maakunnan päättäviin toimielimiin.

Saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon kehittäminen sosiaali- ja terveydenhuollossa.

- Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalan säädöksiin sisällytetään maininta saamelaisten oikeudesta ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan perustuslaissa säädetyn kulttuuri-itsehallinnon pohjalta.
- Saamelaiskäräjille siirretään valtionapuviranomaisen tehtävät saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi osoitettujen valtionavustusten osalta.
- Lisätään Saamelaiskäräjien resursseja sekä itsemääräämisoikeutta nykyistä enemmän saamelaisten sosiaali- ja terveysalan suunnittelussa, hallinnossa ja seurannassa.
- Laaditaan saamelaisväestön sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämissuunnitelma.
- Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi osoitetun korvamerkityn erillismäärärahan turvaaminen lailla kulttuuri-itsehallinnon perustalta.

Lähtökohtana tulee olla saamelaisten täysimittainen osallisuus ja itsemäärääminen kaikissa saamelaisia koskevissa asioissa. Sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämishankkeista ovat tähän mennessä voineet saada vain kunnat ja kuntayhtymät. Saamelaiskäräjien lain mukaisena tehtävänä on hoitaa saamelaisten omaa kieltä ja kulttuuria sekä heidän asemaansa alkuperäiskansana koskevia asioita. Tästä johtuen Saamelaiskäräjien pitäisikin olla kuntien tavoin mahdollisuus toimia kehittämishankkeissa rahoituksen saajana ja hankkeiden toteuttajana.

Valtion talousarviossa vuodesta 2002 lähtien myönnetty vuodeksi kerrallaan erillinen valtionavustus saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi saamelaisten kotiseutualueella. Erillismäärärahasta päätetään vuosittain valtion talousarvion yhteydessä. Määräraha ohjautuu Saamelaiskäräjien kautta saamelaisalueen kunnille. Erillismääräraha on tärkeä osa saamelaisten perustuslaillista itsehallintoa, jonka kautta saamelaiset voivat vaikuttaa rahoituksen puitteissa saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen toteuttamiseen ja näin ohjata kielensä ja kulttuurinsa ylläpitämistä ja kehittämistä asuinalueellaan. Määrärahalla tuotettujen palvelujen järjestämistavoissa ja palvelujen sisällöissä on pystytty erityisesti huomioimaan saamen kielen lisäksi asiakkaan kulttuuritausta.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi on määräraha korotettava vastaamaan palvelutarvetta. Avustus kattaa vain kolmanneksen saamelaisalueella asuvien saamelaisten palveluntarpeesta. Saamenkieliset palvelut tulee rahoittaa valtion toimesta. Avustus on vuonna 2016

ollut suuruudeltaan 480 000 euroa (momentti 33.60.36). Määrärahaan ei ole tehty tasokorotuksia. Määrärahasta kohdentuu yli 60 % saamenkielisiin vanhustenpalveluihin. Jäljelle jäävällä osuudella tuetaan saamenkielisiä perhetyön, sosiaalityön ja terveydenhoidon palveluiden järjestämistä. Rahoitus kattaa 46 % saamelaisten palvelutarpeista saamelaisten kotiseutualueella. Rahoitusmenettely on tarkoituksenmukaista vakiinnuttaa saamelaisten kulttuuri- itsehallinnon vahvistamiseksi. Nykyinen valtionavustuksen taso ei riittävästi turvaa saamelaisille peruspalveluja. Vuosittain osoitettu määräraha, jolla ei ole selkeää lainsäädäntöperustaa, vaikeuttaa saamenkielisten palvelujen pitkäjänteistä suunnittelua sekä heikentää saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon kehittämistä.

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Poske) valtakunnalliseksi erityistehtäväksi on määritelty saamenkielisen väestön palvelutarpeiden huomioon ottaminen tarpeellisissa tehtävissä. Saamelaisten hyvinvointipalveluiden kehittäminen, siihen liittyvä tutkimus, koulutus ja arviointi ovat erityisalueena Posken tehtäväkentässä. Hallinnollisesti Saamelaiskäräjien yhteydessä toimiva saamelaisyksikkö huolehtii näistä tehtävistä yhteistyössä Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan toimintayksikköjen kanssa. Saamelaisyksikössä työskentelee yksi suunnittelija. Saamelaisyksikön keskeisenä tavoitteena on saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuden parantaminen, sisällöllinen ja laadullinen kehittäminen, vaikuttavuuden arviointi sekä näihin liittyviin tutkimus- ja koulutustarpeisiin vastaaminen. Posken ensisijaisena toiminta-alueena on saamelaisten kotiseutualue, mutta saamelaisen osaamisen turvaaminen on valtakunnallinen erityistehtävä. Tärkeänä tavoitteena on kehittää ja edistää saamelaisten sosiaali- ja terveysasioita koskevaa pohjoismaista saamelaisyhteistyötä.

Saamelaisyksikön toimintaa on vahvistettava ja kehitettävä sote-uudistuksessa saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon pohjalta. Kehittämistarpeisiin nähden Posken saamelaisyksikön voimavaroja olisi vahvistettava. Saamelaisyksikön toiminnalle on turvattava riittävä rahoitus ja henkilöstöresursointia vahvistettava. Käynnissä olevissa palvelurakenne-, tiedontuotanto- ja osaamisverkostouudistuksissa on välttämätöntä varmistaa rakenne, toimintamalli ja resurssit, jotka mahdollistavat riittävän valtakunnallisen erityisosaamisen syntymisen. Tavoitteena on turvata saamelaisten terveyden ja hyvinvoinnin tutkimus-, kehittämis- sekä koulutustarpeet sekä saamelaisen erityisosaamisen välittyminen paikallisella, alueellisella ja valtakunnallisella tasolla. Posken koko toiminnassa edistetään myös Saamelaiskäräjien tavoitteita sosiaali- ja terveysalalla.

Pohjois-Suomen saamelaisyksikön toiminnan kehittäminen ja vahvistaminen.

- Saamelaisyksikön toiminnan turvaaminen ja kehittäminen sote-uudistuksessa saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon pohjalta.
- Saamelaisyksikön toiminnalle turvataan riittävät resurssit.
- Saamelaisen osaamisen ja asiantuntijuuden vahvistaminen sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämis- ja tutkimusrakenteessa.
- Kehitetään saamelaisyksikön johtamista ja ohjausryhmän toimintaa.

6. SAAMENKIELISTEN PALVELUJEN YHDENVERTAINEN SAATAVUUS

Sote-uudistuksen yhteydessä on todettu perusoikeuksien toteutumisen turvaamisen olevan uudistuksen reunaehdoista, joista ei kustannussyistä voida tinkiä. Perusoikeuksien johdonmukainen ja yhdenvertainen toteuttaminen tulee ulottaa koskemaan myös saamelaisväestöä. Saamenkielisten palveluiden saatavuuden turvaaminen on huomioitava palvelujen järjestämisessä, resursoinnissa, koulutuksessa ja kehittämisessä koko Suomen alueella. Tästä syystä täytyy Lapin maakunnan valtakunnalliseksi erityistehtäväksi tulee määritellä saamelaisten palvelutarpeiden huomioon ottaminen ja kehittämis- ja järjestämisvastuu koko Suomen alueella. Vuonna 2018 tulisi aloittaa selvitystyö saamenkielisten palvelujen saatavuuden turvaamiseksi saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.

Saamenkielisten palveluiden osalta tulisi myös selvittää mahdollisuus määritellä saamenkieliset palvelut SGEI-palveluiksi. Kielivähemmistöihin kuuluvien pienten erityisryhmien tarvitsemien palvelujen varmistamiseksi palvelut voidaan määritellä EU-säännösten mukaisiksi velvoitepalveluiksi. SGEI-määrittely ja julkisen palvelun velvoitteen antamisen edellytyksenä tietyille yksityiselle toimijalle on se, että palvelun saatavuutta ei voida muuten turvata, tuottajia on yksi tai muutama sekä se, että menettely on syrjimätön muiden palveluntuottajien kannalta. Palvelurakennemuutoksessa on mahdollista luoda lainsäädännölliset puitteet SGEI-määrittelylle ja julkisen palvelun velvoitteiden määrittämisestä jollekin toimijalle, jotta palveluiden saatavuus tulee turvattua.

Lapissa pitkät etäisyydet vaikuttavat palvelujen saavutettavuuteen. Palveluiden yhdenvertaista saatavuutta arvioitaessa tulee huomioida se, että palveluja ei voida maantieteellisesti viedä kohtuuttoman kauas palvelunkäyttäjistä. Asiakkaan valinnanvapaus ei käytännössä toteudu yhtäläisesti, mikäli palveluita ei ole kohtuullisen matkan päästä saatavissa.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuuden turvaaminen.

- Turvataan lailla sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuus saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon perustalta.
- Varmistetaan saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutuminen sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksessa.
- Laaditaan Saamelaiskäräjien johdolla suunnitelma positiivisista erityistoimista saamelaisten kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien toteuttamiseksi sosiaali- ja terveydenhuollossa.
- Varmistetaan perustalveluiden saatavuus saamelaisten kotiseutualueella lähipalveluperiaatteella.
- Sujuvoitetaan rajayhteistyötä Norjan, Ruotsin ja Venäjän kanssa.
- Tehostetaan yhteistyötä talveluiden tuottajien kanssa saamenkielisten sosiaali- ja terveystalvelujen parantamiseksi.
- Aloitetaan selvitystyö saamenkielisten talvelujen turvaamisesta ja kehittämisestä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.
- Määritellään saamenkieliset talvelut SGEI-talveluiksi.

Viranomaisia koskee yhdenvertaisuuden edistämisvelvoite. Yhdenvertaisuussuunnitelmassa määritellään ne konkreettiset toimenpiteet, joilla yhdenvertaisuutta edistetään toiminnassa tai työnantajan roolissa. Yhdenvertaisuutta edistäviä toimintamalleja voidaan lisäksi kehittää huomioimalla yhdenvertaisuus talvelustrategiassa, talousarvion laatimisessa, tulosohtjauksessa sekä

työkäytännöissä ja ohjeissa. Yhdenvertaisuuden toteutuminen tulee huomioida myös viestinnässä. Tiedottamisen parantaminen saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudesta ja niihin hakeutumisesta edistää saamelaisen asiakkaan perusoikeuksien toteutumista. Huomiota tulee kiinnittää myös saamenkielisten neuvontamateriaalien puuttumiseen. Saamelaisten kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien toteuttaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa edellyttää positiivista erityiskohtelua, jonka toteuttamiseksi tarvitaan Saamelaiskäräjien kanssa yhteistyössä laadittu suunnitelma.

Saamelaisväestön yhdenvertaisuuden toteutumisen edistäminen sosiaali- ja terveyshuollossa.

- Edistetään tietoisuutta yhdenvertaisuudesta ja positiivisen erityiskohtelusta.
- Varmistetaan, että saamelaisalueen kuntien hyvinvoinnin edistämistyössä huomioidaan asianmukaisesti saamelaisväestön terveys ja hyvinvointi yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa.
- Edistetään yhdenvertaisuussuunnittelussa tavoitteiden, keinojen ja konkreettisten toimenpiteiden määrittelemistä saamenkielisten palveluiden osalta.
- Huomioidaan yhdenvertaisuuden toteutuminen työkäytännöissä ja ohjeissa.
- Vahvistetaan sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön osaamista saamelaiskulttuurin erityispiirteistä.
- Tiedotetaan saamelaisille aktiivisesti saamen kielilaista.
- Lisätään palveluista tiedottamista kaikilla kolmella saamen kielellä.
- Lisätään saamenkielisen terveydenneuvontamateriaalin saatavuutta.

Myös muulla kuin lakiin perustuvalla erilaisella kohtelulla voi olla perus- ja ihmisoikeuksien kannalta hyväksyttävä tavoite. Kieliryhmän yhdenvertaisuuden edistäminen ei ole syrjintää, sillä silloin pyritään perusoikeusnäkökulmasta hyväksyttävään päämäärään. Hyväksyttäviä päämääriä ovat esimerkiksi kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien sekä lasten ja vähemmistöjen oikeuksien edistäminen. Kaikkien kolmen Suomessa puhuttavan, mutta erityisesti inarin- ja koltansaamenkielisten palvelujen turvaaminen vaativat erityistoimenpiteitä. Inarinsaamenkielisten palvelujen saatavuudessa on eniten puutteita. Taulukkoon 1 on koottu toimenpide-ehdotuksia inarin- ja koltansaamenkielisten palvelujen saatavuuden parantamiseksi ja taulukkoon 2 toimenpiteitä sähköisten palvelujen kehittämiseksi.

Taulukko 1. Inarin- ja koltansaamenkielisten palvelujen saatavuuden parantaminen

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
Väestön osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien lisääminen parantaa hyvinvoinnin kokemusta.	Inarin- ja koltankielisen väestön omat kielelliset ja kulttuuriset erityispiirteet otetaan erilliseksi kehittämiskohteeksi.	<ul style="list-style-type: none"> • Kansallisten erityistoimien suunnittelu inarin- ja koltansaamenkielisten henkilöstön saatavuuden parantamiseksi. • Kieltä osaavan henkilöstön rekrytointi. • Kieli- ja kulttuurikoulutuksen lisääminen • Tulkkipalvelun välitön käyttöönotto. • Yhteistyön tiivistäminen Kolttien kyläkokouksen kanssa.

Taulukko 2. Digitaaliset palvelut

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none">Sähköinen asiointi helpottaa saamenkielistä palveluohjausta ja neuvontaaSaamenkieliset hoitoasiakirjat ja dokumentit löytyvät sähköisinäSähköiset saamenkieliset palvelut lisääntyvät	<ul style="list-style-type: none">Etätulkkauksen kehittäminenSähköisten saamenkielisten palvelujen kehittäminen.	<ul style="list-style-type: none">Etätulkkauksen kehittäminen ja saamen kielen tulkkeskuksen perustaminen Saamelaiskäräjien kielitoimistoon.Virtu.fi palvelupisteiden perustaminen saamelaisalueelle.

7. ASIAKASLÄHTÖISEN PALVELUKOKONAISUUDEN KEHITTÄMINEN

Juha Sipilän hallituksen 6.2.2016 on linjauksien mukaan, sote-uudistuksen tavoitteena on asiakaslähtöinen palveluintegraatio⁷, jonka tulisi tuottaa asiakkaille paremmin toimivia ja paremmin tarpeeseen vastaavia palveluita. Tavoitteiden mukaan integraatio on keskeinen työväline kaventaa terveys- ja hyvinvointieroja sekä parantaa palveluiden yhdenvertaisuutta. Linjatut tavoitteet ovat luonteeltaan hallinnollisia, joiden lisäksi tarvitaan toiminnallista integraatiota palveluiden laadun parantamiseksi. Käytännössä sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnallinen integraatio tarkoittaa perinteiset toiminta- ja ammattirajat ylittävien kokonaisuuksien muodostamista. Integraatiota puoltavat ne seikat, että monilla sosiaalipalveluiden asiakkailta on lisäksi tarvetta terveystalouteen ja päinvastoin. Keskeisimmät sosiaali- ja terveydenhuollon yhteiset alueet liittyvät erityisesti vanhusten palveluihin, mielenterveystyöhön ja päihdehuoltoon, lastensuojeluun, kehitysvammahuoltoon sekä yleiseen sosiaaliseen hyvinvointiin ja terveyden edistämiseen.

Sosiaali- ja terveystalouden toiminnallisella integraatiolla tulee tavoitella nykyistä laajempia, vahvempia, pysyviä ja toimivampia saamenkielisiä palveluita, joissa huomioidaan saamelaisen asiakkaan tai potilaan kulttuuritausta. Saamelaisen asiakkaan näkökulmasta palvelukokonaisuus tulee kehittää sujuvaksi palveluketjuksi. Asiakkaan näkökulmasta sujuva, katkeamaton palveluketju toteutuu, mikäli asiakkaan äidinkieli merkitään asiakkaan tietoihin jo ajanvarauksessa, minkä johdosta asiakas voidaan ohjata saamenkielisten palveluiden piiriin. Palvelusuunnittelussa tulee myös tunnistaa ja huomioida saamelaisväestön palvelutarpeet, jotka johtuvat erilaisesta kulttuuritaustasta. Yhdenvertaisuuden ja saamen kielilain toteutumiseksi, tulee ohjaus saamenkielisten palveluiden asiakkaaksi tapahtua viranomaisen omasta toimesta, ilman erillistä vaatetta saamenkieliseltä asiakkaalta. Taulukkoon 3 on koottu keskeisimmät tavoitteet ja kehittämiskohteet toiminnallisen integraation saavuttamiseksi.

⁷ Linjauksien mukaan sote-uudistuksessa integraatio edellyttää: 1. Järjestämisen integraatiota, eli yksi taho vastaa maakunnan tai yhteistoiminta-alueen palveluiden järjestämisestä; 2. Rahoituksen integraatio, eli kaikki sote-rahoitus kulkee palveluiden järjestäjän kautta; 3. Tiedon integraatio, eli tieto liikkuu eri palveluiden tuottajien välillä; 4. Palveluketjujen integraatio, eli palvelusta toiseen siirtyminen tapahtuu sujuvasti; 5. Tuotannollinen integraatio, eli palveluita tarjotaan tarpeenmukaisina kokonaisuuksina.

Taulukko 3. Toiminnallinen integraatio: tavoitteena laadukas asiakaslähtöinen saamenkielinen palvelumalli

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisten palvelujen järjestämisen ja osaamisen koordinaatio on määritelty yhden tahon valtakunnalliseksi erityistehtäväksi. • Pohjoissaamen-, inarinsaamen- ja koltansaamenkielisten palveluiden tiedottamista, koordinoitua ja palvelutasoa on parannettu, jolloin saamenkielinen asiakas saa oikea-aikaiset palvelut omalla äidinkielellä sujuvana hoito- ja palveluketjuna. Odotus paremmasta vaikuttavuudesta ja tehokkuudesta. • Saamenkielisten asiakkaiden potilasturvallisuus on parantunut. • Järjestämisvastuussa olevat huolehtivat saamenkielisistä palveluista ja niiden toteutumisesta yhtenäisenä kokonaisuutena. • Rajayhteistyöhön osallistuvat sote-organisaatiot, yksityiset palveluiden tuottajat ja kolmannen sektorin toimijat muodostavat saumattoman yhteistyöverkoston. • Etätulkkauspalvelu toimii kaikilla saamen kielillä 24/7/365. 	<ul style="list-style-type: none"> • Maakuntahallinnossa turvataan saamelaisten aito osallisuus päätöksenteossa. • Eheän, laadukkaan ja asiakaslähtöisen saamenkielisen palvelumallin kehittäminen • Saamenkielisten palvelujen koordinoinnin ja tiedottamisen kehittäminen. • Etätulkkauspalvelun kehittäminen yhteistyössä eri tahojen kanssa (sisältää myös tulkkien koulutuksen ja saamelaisen tulkikeskuksen perustamisen). 	<ul style="list-style-type: none"> • Luodaan konkreettiset toimintatavat saamenkielisten asiakkaiden palvelujen järjestämiseksi. • Rajayhteistyösopimusten uudistaminen ja laajentaminen. • Yhteistyöverkoston luominen sosiaali- ja terveysalan saamelaisorganisaatioiden ja maakuntahallinnon välille. • Luodaan toimintamalli palveluohjauksen ja etätulkkauksen järjestämiseksi. • Saamenkielisten sosiaali- ja terveysalan kehittämisohjelman toimeenpano.

Laadukkaiden, asiakaslähtöisten saamenkielisten sosiaali- ja terveystalvelujen lähtökohtana on saamenkielisen perustalvelutason selkeä parantaminen nykyisestä ja talvelukokonaisuuden yhtenäistäminen. Saamenkielisten talvelujen integroituneella talvelukokonaisuudella tavoitellaan nykyistä parempaa perustalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta omalla äidinkielellä asuinpaikasta riippumatta. Saamelaisväestön omaleimaisesta kielestä ja kulttuurista johtuvien erillistarpeiden huomioiminen perustalvelutalvelujärjestelmässä on hyvästä kehityssuunnasta huolimatta vielä riittämätöntä. Niin lapsiperheille, aikuisväestölle kuin vanhuksille suunnatut perustalvelut toteutetaan suomalaisen kulttuurin käytäntöjen pohjalta ja usein kaukana syrjäkylissä asuvista avun tarvitsijoista. Nykytilanteessa saamenkielisten talvelujen vaatiminen tarkoittaa usein erityisjärjestelyjä ja talvelun saanti viivästyy. Sote-uudistuksen valmistelussa on kartoitettava kattavasti ja talvelukohtaisesti mitä saamelaisten perusoikeudet sosiaali- ja terveydenhuollossa tarkoittavat ja sisällytettävä ne säädösohjaukseen.

Talvelutuotannossa on huomioitava saamelaisen kulttuurin erityispiirteet. Esimerkiksi asiakkaan talvelutarpeen arvioinnissa ja talvelusuunnittelussa on huomioitava myös kulttuurinen erityisyys. Saamelaisten mahdollisimman hyvää terveydellistä tasoa on vaikea varmistaa, ellei talveluja ole mukautettu heidän erityisoloihinsa ja elämäntilanteeseensa. Saamenkielisessä talvelukokonaisuudessa lähtökohtana on saamelaisyhteisön ja yksilön hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen tukemalla saamen kielen ja kulttuurin säilymistä, mahdollisuutta vaikuttaa omaehtoisesti tulevaisuuteen (itseääräämisoikeus) sekä saamelaisten yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tämä merkitsee totuttujen käytäntöjen ja toimenkuvien uudelleen arvioimista vastaamaan ihmisten todellisia tarpeita. Kulttuurisidonnaiset talvelut huomioivat myös yksilön kulttuurisen ympäristön, joka pohjautuu perheen, ystävien ja suvun muodostamaan perustaan. Taulukossa 4 on määritelty kulttuurinmukaisen talvelun tärkeimmät kehittämiskohteet ja tarvittavat toimenpiteet.

Taulukko 4. Kulttuurinmukainen talvelu ja asiakasnäkökulma

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> Saamen kielen ja -kulttuurin tuntevia sosiaali- ja terveysalan ammattilaisia on saatavilla perus- ja erikoistalveluissa. Saamenkielisten asiakkaiden vaikuttamismahdollisuudet ja osallisuus lisääntyvät. Saamelaisten talvelutarpeet tunnustetaan (myös yhteisöt). 	<ul style="list-style-type: none"> Saamenkielisen asiakkaan kielellisten ja kulttuuristen erityispiirteiden huomioiminen talvelutarpeen arvioinnissa, talvelusuunnittelussa ja talvelujen toteutuksessa. Saamenkielisen ammattihenkilöstön palkkaaminen. Saamenkieliset ikääntyneet jäseniksi vanhusneuvostoihin. Saamelainen kehittäjä- ja kokemusasiakastoiminta 	<ul style="list-style-type: none"> Toimijoiden tietoisuuden lisääminen saamelaisten oikeuksista ja talvelutarpeista. Saamenkielisistä talveluista tiedottaminen Eri ammattiryhmien lisäkoulutus saamelaiskulttuurin erityispiirteistä Kulttuurinmukaisten hoitokäytäntöjen kehittäminen.

Saamelaisten talvelujen saatavuuden parantamiseksi lisätään yhteistyötä talveluntuotantoon osallistuvien tahojen ja kehittäjäosaajien kesken innovatiivisten talveluratkaisujen kehittämiseksi. Verkostoyhteistyötä pyritään vahvistaminen saamelaisalueen kuntien ja saamelaisjärjestöjen kanssa saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten talvelujen tuottamisessa ja kehittämisessä. Lisäksi edistetään verkostotoimintaa pohjoismaisten ja muiden arktisten alkuperäiskansojen välillä osaaminen vahvistamisessa ja hyvien kokemusten vaihtamisessa. Tavoitteena ovat kokonaisvaltaiset, asiakaslähtöiset talvelumallit, jotka tukevat saamen kielen ja kulttuurin säilymistä ja kehittymistä,

yhteisöjen elinvoimaisuutta ja perinteisen tiedon, elintapojen ja arvojen huomioimista ja välittymistä yli sukupolvien.

Nykyisessä tilanteessa saamelaiset palvelut ovat pirstaleisia ja niiden saavutettavuutta heikentävät puutteet tiedottamisessa sekä se, että saamelaisia asiakkaita ei automaattisesti ohjata saamenkielentaitoisen henkilöstön asiakkaiksi. Saamenkielisen asiakkaan ohjaaminen saamenkielisten palveluiden piiriin voidaan edistää kehittämällä palveluohjausta. Palveluohjaus on palvelujen yhteensovittamista. Palveluohjauksen tehtävänä on auttaa ja neuvoa asiakasta tai potilasta tarvittaessa, sekä selvittää yksilölliset palvelutarpeet. Palveluohjaukseen kuuluu myös tiedottaminen palveluista ja etuuksista sekä ohjata asiakas tarvetta vastaaviin palvelu- ja tukimuotojen piiriin. Taulukkoon 5 on koottu palveluohjauksen ja palvelutarpeen arviointia koskevia kehittämisehdotuksia.

Taulukko 5. Palveluohjaus ja palvelutarpeen arviointi.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> Saamenkielisten asiakkaiden palvelutarpeet ja erityistarpeet tunnistetaan. Saamenkieliset asiakkaat ohjautuvat saamenkielisten palveluiden piiriin. Saamenkielisten moniammatillinen ja –toimijainen tiimiyhteistyö toimii. Saamenkielinen hyvinvointiyksikkö on perustettu. 	<ul style="list-style-type: none"> Saamelaisen palveluohjausmallin kehittäminen. Tiedottamisen tehostaminen saamenkielistä palveluista. 	<ul style="list-style-type: none"> Sosiaali- ja terveysalan henkilöstön osaamisen vahvistaminen saamen kielessä ja kulttuurissa. Palveluohjausyhteistyön sisällyttäminen rajayhteistyösopimuksiin. Saamenkielisen väestön erityistarpeiden huomioon ottaminen palvelutarpeen arvioinnissa. Saamelaistyöntekijöiden verkoston luominen ja ylläpitäminen. Saamelaisen hyvinvointiyksikön perustaminen.

Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten palvelujen saatavuuden ja kehittämisen edellytyksenä on saamenkielisen koulutetun henkilöstön saatavuus. Tämän vuoksi saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuuteen on panostettava erityisin toimenpitein. Saamelaisten palvelujen kehittäminen on monialaista pioneerityötä ja vaatii riittävän tuen, ohjauksen, kannustuksen ja ajantasaisen tiedon turvaamista työntekijöille. Myös palveluntuottamisesta vastaavien ja päättävien tahojen kulttuurisen ymmärryksen lisääntymisellä on myönteinen vaikutus saamelaisten palvelujen kehittymiselle. Lisäksi on tarpeen käynnistää suunnitelmallisia toimenpiteitä, joiden avulla saadaan rekrytoitua nuoria ja työikäisiä alalle. Lisäksi saamen kielen- ja kulttuurin koulutustarjontaa sosiaali- ja terveysalan ammatilliselle henkilöstölle tulee lisätä. Saamen kielitaito tulisi nähdä ammatillisena erityistaitona ja työnantajien tulisi kannustaa saamen kielitaidon hankkimista ja ylläpitämistä tarjoamalla riittävä kielilisa. Taulukossa 6 on esitelty toimenpiteitä saamenkielisen henkilöstön saatavuuden parantamiseksi.

Taulukko 6. Saamenkielisen henkilöstön saatavuuden parantaminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
Saamenkielisen koulutetun ammattihenkilöstön saatavuus on parantunut	<ul style="list-style-type: none"> Kannustinjärjestelmien kehittäminen rekrytoinnin helpottamiseksi Saamen kielen taito erityiseksi ansioksi ja kelpoisuusehdoksi 	<ul style="list-style-type: none"> Henkilöstön räätälöity kielikoulutus Saamenkielisen henkilöstön rekrytointi; kannustinjärjestelmät, saamen kieli kelpoisuusehdoksi tai erityiseksi ansioksi Toimenpiteet saamelaisnuorten rekrytoimiseksi sosiaali- ja terveysalalle

Kyse on myös uusista ja innovatiivisista toimintatavoista parantaa saamenkielisten palvelujen vaikuttavuutta saamelaisista lähtökohdista. Sen juurtuminen vaatii toiminnallista muutosta tukevia rakenteita, järjestelmällistä toimeenpanoa ja asennemuutosta. Toimiva ja tasapuolinen johtamisverkosto, organisaatorakenne ja toimintakulttuuri sekä saamelaisilta asiakkailta rohkeutta vaatia palveluja äidinkielellään, takaa saamenkielisten palveluiden juurtumisen käytäntöön. Johtamisessa edellytetään oikeanlaista asennetta ja tasapuolista ajattelutapaa, kykyä ja rohkeutta lisätä saamenkielisten vaikutusmahdollisuuksia palveluiden suunnittelussa, kehittämisessä ja arvioinnissa. Muutos edellyttää myös käytettävissä olevan saamenkielisen hoitohenkilöstön osaamisen ja voimavarojen joustavaa oikein kohdentamista.

Saamenkielisellä työntekijällä on erityinen vastuu huolehtia saamenkielisen asiakkaan kielellisistä ja kulttuurisista tarpeista. Suomenkielisessä työyhteisössä työskentely yksin saamenkielisenä työntekijänä on haastavaa, mikäli työntekijä joutuu jatkuvasti perustelemaan ja selittämään erilaisia toimintatapojaan tai ajankäyttöä. Saamenkieliset työntekijät tarvitsevat päättäjien, esimiesten ja muun työyhteisön tukea ja ymmärrystä sekä selvästi kirjattuja ohjeistuksia toteuttaa saamelaiskulttuurinmukaista palvelua. Työyhteisön, esimiesten sekä päättäjien kulttuuriymmärryksen lisääntyminen vaikuttaa myönteisesti saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumiseen.

Johdon ja henkilöstön vastuulla on saamelaisasiakkaan perusoikeuksien turvaaminen ja erityistarpeiden tunnistaminen. Hoito ja palvelun laatu ovat riippuvaisia johdon asenteesta, ohjeistuksesta sekä työntekijöiden tiedoista, kyvyistä ja halusta havaita asiakkaasta enemmän kuin heidän päivittäiset perustarpeensa. Johdon ja esimiesten ymmärrys, johtamistapa sekä asenne vaikuttavat merkittävästi siihen, miten työntekijät uskaltavat ottaa saamelaisia koskevia asioita esille työssään. On tärkeää, että asiakas voi luottaa siihen, että työntekijä ymmärtää asiakasta ja hänen kulttuuritaustaansa kunnioitetaan.

Taulukko 7. Johtaminen ja työhyvinvointi

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none">Asiakaslähtöinen, saamenkielinen ja kulttuurinmukainen palvelukokonaisuus.	<ul style="list-style-type: none">Henkilöstöjohtamisessa korostuu asenne ja osaamisen vahvistaminenAsiakaslähtöisten toimintamallien ja prosessien johtamismallien kehittäminenSaamenkielisten asiakkaiden osallistaminen palveluiden kehittämiseen.Saamenkielisen sosiaali- ja terveysalan henkilöstön työhyvinvoinnin tukeminen	<ul style="list-style-type: none">Johdon ja työyhteisön sitouttaminen saamenkielisen palvelumallin luomiseen.Ammatillisen tukiverkoston luominen saamenkielisille työntekijöille. Saamenkielisen työohjauksen järjestäminen.

8. SAAMELAISTEN LASTEN, NUORTEN JA PERHEIDEN PALVELUT

Perheiden palveluiden tavoitteena on terveyden, hyvinvoinnin, turvallisuuden, vanhemmuudessa vahvistumisen ja arjen sujuvuuden turvaaminen. Laadukkaiden ja yhdenvertaisten saamenkielisten palveluiden varmistamiseksi on huolehdittava osaamisen vahvistamisesta, johon olennaisesti liittyy asiakaskunnan kulttuurin tuntemus. Lisäksi neuvolatyössä korostuu omakielisten palveluiden tärkeys osana perheen kielen ja identiteetin vahvistamista. Saamelaisalueella on alle kouluikäisiä lapsia, joiden vahvin tai ainoa kieli on saamen kieli. Saamenkielisten äitiys- ja lastenneuvola- sekä kouluterveydenhuollon palveluiden saatavuutta tulisi nykyisestä parantaa. YK:n naisten syrjintää koskeva komitea on myös vuonna 2012 pannut merkille, että äitiysneuvolat ja sairaalat tarjoavat palveluja vain harvoin saamen kielillä.

Äidinkieleltään saamenkielisten lasten niin kielellisen kuin muunkin kehityksen seuranta tapahtuu nykyisessä tilanteessa heille vieraalla kielellä. Erityistä huomiota tulee kiinnittää leikki-ikäisten kehityksen arviointiin (erilaiset testit) lapsen omalla äidinkielellä. Testien tekeminen lapselle vieraalla kielellä vaikeuttaa lasten kehitykseen liittyvien ongelmien havaitsemista ja seuranta. Saamenkielisten testien kehittäminen tulisi aloittaa viipymättä.

Myös terapiapalveluissa tulee varmistaa lapsen mahdollisuus kommunikoida äidinkielellään. Esimerkiksi puheterapiassa kaikki käytettävät arviointimenetelmät ja puheterapiamateriaali ovat suomenkielisiä. Kieliä joudutaan terapiatilanteessa vaihtamaan monta kertaa, vaikka asiakkaan kanssa keskustelu sujuisikin saamen kielellä, on testattaessa ja erilaisia tehtäviä ja harjoituksia tehdessä vaihdettava saamen kielestä suomen kieleen.⁸

Vähemmistökielen säilyttäminen ja siirtäminen lapsille erityisesti kaupunkiympäristössä vaatii vanhemmilta erityisen suurta aktiivisuutta. Saamelaisperheiden tukeminen kielen säilyttämisessä ja välittämisessä jälkipolville tulisikin aloittaa jo neuvolassa. Neuvolapalveluissa tulisi aktiivisesti huomioida saamelaisten kieli- ja kulttuuritausta ja kouluttaa hoitohenkilökunta saamelaisperheiden tukemiseen oman kielen ja kulttuurin säilyttämisessä.

⁸ Sara: Samas terapiijas.2010

Nuorten hyvinvoinnin takaamiseksi varhainen tuki ja ennaltaehkäisevät palvelut ovat erittäin tärkeitä. Saamelaisnuorille tulee olla tarjolla omankielistä ja kulttuurisensitiivistä elämänhallinnan tukea riittävän ajoissa ja läheltä. Myös saamelaislasten ja -nuorten omankielisiin ja kulttuurisensitiivisiin mielenterveyspalveluiden saatavuuteen tulee kiinnittää erityistä huomiota. Lapsille ja nuorille tulisi olla mahdollisuus omankielisiin puhelinpalveluihin, esimerkiksi mielenterveyden kriisipalveluissa, sekä mahdollisuus saada vertaistukea ammattilaisten ohjaamissa ryhmissä. Saamelaislasten ja -nuorten psyykkisen hyvinvoinnin tukemiseen lukeutuu myös saamen kielen ja kulttuurin säilymisen sekä elämänhallinnan tukeminen. YK:n raportissa (E/C.19/2013/8) saamelaisnuoret ovat esittäneet huolensa saamelaisiin kohdistuvasta rasismista. Rasismi on kaikkien kolmen maan saamelaisnuorten mukaan lisääntynyt viime vuosina. Lisääntyneen negatiivisen ilmapiirin ja häirinnän vuoksi, nuoret kokevat tilanteen raskaana ja ovat haluttomia avoimesti puhumaan saamelaisten tilanteesta. Saamelaislapset ja -nuoret tarvitsevat erityistä tukea kielensä ja kulttuurinsa säilyttämiseen.

Lasten ja nuorten kannalta omat vanhemmat/huoltajat ja perhe ovat tärkein lähiyhteisö. Lapsiperheillä on oikeus saada kotipalvelua perheen arkielämän, lasten- ja kodinhoidon, vanhemmuuden ja arjesta selviytymisen tukemiseksi. Saamelaisten vanhempien ja huoltajien vanhemmuutta, arkea ja kasvatusyötä on tuettava kulttuurilähtöisesti. Tukea tarvitseville saamelaisvanhemmille tulisi tarjota vertaistukea.

Sosiaalityössä on tarpeen kehittää kulttuurinmukaisia saamenkielisiä asiakastyötä, jossa rakennetaan yksilön, perheen tai yhteisön tarpeita vastaava sosiaalisen tuen ja palvelujen kokonaisuus. Lastensuojelussa on kulttuurinen perspektiivi merkittävässä osassa. Erotilanteissa on huomioitava lasten ja nuorten oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin sekä saamen kielen ja kulttuurin säilyttämiseen liittyvät tarpeet. Saamenkielisen sijais- ja tukiperhetoiminnan aloittamiselle on tarvetta. Taulukossa 8 on esitelty saamelaisperheiden hyvinvoinnin edistämiseksi tarvittavia toimenpiteitä.

Taulukko 8. Perheiden palveluiden kehittäminen

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
Saamelaisperheet saavat tukea saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Perheiden kokema hyvinvointi lisääntyy.	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisten äitiys-, neuvola- ja kouluterveydenhuollon palvelujen saatavuuden parantaminen. • Saamenkielisten perhepalvelujen saatavuuden parantaminen. • Edistetään saamelaislasten, -nuorten ja perheiden kriisipalveluiden ja vertaistuen saatavuutta. • Kulttuurinmukainen Vaikeat asiat puheeksi –malli ja perheneuvottelumenetelmä. • Saamelaiskulttuurin huomioiva lastensuojelu ja saamelainen sijaisperhe- ja tukiperhetoiminta. • Digitaaliset perhevalmennuskurssit • Saamelaiskulttuurin huomioivat eropalvelut. • Edistetään saamelaislasten ja -nuorten psyykkisen hyvinvoinnin ja elämänhallinnan tukemista. 	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisen henkilöstön rekrytointi. • Sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön osaamisen vahvistaminen saamen kielessä ja kulttuurissa. • Saamelaisvanhempien tukiverkoston luominen vanhemmuuden tukemiseksi. • Luodaan saamenkielisiä matalankynnyksen palveluita. • Vahvistetaan sukupolvien välistä kohtaamista ja yhteisöllisyyttä. • Tuetaan kielen ja kulttuurin säilyttämistä ja siirtämistä perheissä.

	<ul style="list-style-type: none"> • Saamelaisnuorisotyön kehittäminen 	<ul style="list-style-type: none"> • Sisällytetään kuntien ja seutukuntien lapsi- ja nuorisopoliittisiin ohjelmiin saamelaislasten ja –nuorten erityistarpeet.
--	---	---

9. IKÄÄNTYVÄN SAAMELAISVÄESTÖN PALVELUT

Saamelaiden ikääntyneiden hyvinvointiin ja syrjäytymiseen uhkaan liittyy läheisesti heidän päivittäiseen mahdollisuuteensa kommunikoida omalla äidinkielellään ja elää oman kulttuurinsa mukaista elämää. Keskustelut vanhukselle läheisistä asioista hänen omalla äidinkielellään säilyttävät hänen henkisen vireytensä. Saamelaisen ikääntyvän väestön erityistarpeiden tunnistaminen jo palvelusuunnittelussa ja strategioissa yhdenvertaisen kohtelun toteutumiseksi on tärkeää. Saamenkielisten palveluiden kulttuurinmukaisuus on huomioitava niin koti- ja laitospalveluissa kuin myös palveluasumisissa.

Saamelaisilla iäkkäillä ihmisillä on vielä vähäisessä määrin mahdollisuuksia käyttää päivittäin omaa äidinkieltään vanhustenhuollon laitoksissa, palvelutaloissa tai kotihoitohenkilöstön kanssa. Lisäksi kulttuuritaustan huomioiminen palvelusisällössä ei tavallisesti toteudu yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti. Erityisen huono tilanne on inarin-, ja koltansaamenkielisillä ikääntyneillä. Vanhustenhuoltolaitoksissa ja palvelutaloissa tulee varmistaa myös laitoshoidossa perustuslaillinen oikeus ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan. Myös kotipalveluissa on huomioitava kulttuurinmukaisten tukitoimien ja palvelujen kehittäminen. Kotona asumisen mahdollistavat ainoastaan riittävät ja iäkkään ihmisen yksilölliset voimavarat tunnistavat palvelukokonaisuudet. Muun muassa perinteisten elinkeinojen harjoittaminen ja perinteisten ruokien nauttiminen ovat tärkeä osa monien saamelaisten ikäihmisten hyvinvointia.

Muistisairaiden lisääntymisen myötä iäkkään ihmisen oikeudelliseen asemaan ja yhdenvertaisuuteen liittyvät kysymykset tulevat myös entistä tärkeämmiksi. Muistisairauksien diagnostiikassa tulisi käyttää menetelmiä, jotka sisällöllisesti soveltavat tutkittavan omaa kieltä, kulttuuria ja yhteiskuntaa. Testeissä käytetyt ilmaisut ja kontekstit ovat usein vieraita, jolloin testattavat eivät ehkä edes ymmärrä kysymyksiä. Pahimmillaan muistihäiriön aiheuttavan sairauden erotusdiagnoosi jää puutteelliseksi, minkä vuoksi potilas ei ole oikeutettu tiettyihin Kelan korvaamiin muistisairauksien hoitoihin.

Saamenkielisten vanhuspalveluiden suurena haasteena on palveluiden tuottaminen kotiin, sillä ikäihmiset asuvat pääasiassa hajallaan syrjäkylissä. Saamelaisten ikääntyneiden toimintakyvyn ja kotona asumisen tukemisella on suuri merkitys myös saamen kielten ja kulttuurin säilymiselle ja perinteisen tiedon siirtymiselle sukupolvelta toiselle. Myös omaishoitajien hyvinvointia tulee edistää. Vanhustenhuollossa ja vanhusten palveluiden kehittämisessä keskeistä on ikääntyneiden toimintakyvyn, omatoimisuuden ja itsenäisen suoriutumisen vahvistaminen. Ikääntyneiden toimintakyvyn ylläpitämisessä tulee kiinnittää erityistä huomiota saamelaisalueen syrjäkylissä asuvien sotaveteraanien kuntoutukseen. Tällä hetkellä saamelaisten sotaveteraanien kuntoutusta on mahdotonta toteuttaa avokuntoutuspalvelujen vaikean saatavuuden johdosta.

Palvelutarpeiden näkyväksi tekemiseksi tarvitaan saamelaisten ikäihmisten osallisuutta ja vaikuttamiskeinoja. Osallisuus omassa yhteisössään turvaa sosiaalista yhteenkuuluvuutta niin, että ihminen kokee iäkkäänäkin olevansa yhteisönsä täysivaltainen jäsen. Taulukossa 9 on esitelty saamelaisten ikääntyneiden palveluiden kehittämiseksi tavoitteet ja toimenpiteet.

Taulukko 9. Ikääntyneiden palveluiden kehittäminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> • Saamelaisten ikääntyneiden tarpeet tunnistetaan ja heille tarjotaan kulttuuriin mukautettua apua. • Saamelaisen ikääntyneen osallisuus on lisääntynyt. • Alueellinen vanhussuunnitelma tukee saamelaisen ikääntyneiden mahdollisuutta ylläpitää omaa kieltä, kulttuuria ja identiteettiään. • Raja-alueella tehdään yhteistyötä yhteisten saamelaisten asumispalvelujen ja kotiin annettavien palvelujen luomiseksi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Alueellisessa vanhussuunnitelmassa huomioidaan saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet ja erityistarpeet. • Muistisairauden diagnostiikassa käytetyt arviointimenetelmät ja materiaalit asiakkaan omalla äidinkielellä. • Ikäosaamisen erityisasiantuntija-palveluissa varmistetaan saamelaisten ikäihmisten kielellisten ja kulttuuristen erityispiirteiden tuntemus. • Rajayhteistyösopimusten päivittäminen. • Palvelujen myöntämiseen yhteneväisiä perusteita ja mittaristoa laadittaessa huomioidaan saamelaisten ikääntyneiden kieli- ja kulttuuritausta. • Saamelaisten ikääntyneiden saattohoito. 	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisen muistineuvojatoiminnan aloittaminen. • Saamelaisen muistipolun käyttöönotto ja edelleen kehittäminen. • Saamelaisen palveluohjauksen käyttöönotto. • Saamelaiskulttuurinmukaisten hoitokäytäntöjen kehittäminen. • Yhteistyötä Saamelaisen ikäosaamiskeskuksen kanssa (Karasjoki, Norja). • Saamelaisen yhteisöllisen asumispalvelutoiminnan aloittaminen. • Saamelaisen kehittäjäasiakastoiminnan aloittaminen • Omatyöntekijämallin käyttöönotto. • Saamenkielisille ikääntyneille järjestetään saamen kielillä seniorineuvoita ja hyvinvointia edistäviä palveluita. • Omaishoidon kehittäminen. • Kotikuntoutuksen ja kotiutushoitajakäytännön käyttöönotto

10. SAAMELAISTEN PSYKOSOSIAALISTEN PALVELUJEN KEHITTÄMINEN

Yhteiskunnalliset muutokset ja kulttuurien välinen kanssakäyminen ovat vaikuttaneet voimakkaasti saamelaiskulttuuriin ja elinolosuhteisiin. Muutoksia tapahtuu koko ajan, ja niiden vaikutukset heijastuvat saamelaisten elinympäristöön, elinkeinoihin, päivä- ja vuosirytmeihin, perhekäsityksiin sosioekonomiseen tilanteeseen. Osa muutoksista on näkyviä, osa tapahtuu hitaammin näkymättömämmin. Saamelainen yhteisö joutuu yhtäältä sopeutumaan nyky-yhteiskunnan järjestelmiin ja toisaalta taistelemaan entistä enemmän ja uusin keinoin oman kulttuurinsa ja kielensä säilyttämiseksi.

Saamelaiskulttuuri on elävä kulttuuri ja muuttuu myös ajan mukana. Perheiden arjessa törmäävät joskus rajustikin perinteisen saamelaisen arjen elämän vaatimukset ja nykypäivän odotukset. Tämä edellyttää joustavaa mukautumiskykyä vastata muuttuviin haasteisiin. Jos voimavaroja on niukasti ja tukiverkosto on ohut, voi tehtävä olla ylivoimainen. Vaikutukset heijastuvat arjen toimivuuteen ja näkyvät usein myös ongelmien kasautumisena. Saamelaisten hyvinvointiin vaikuttaa myös saamelaisväestöä koskeva yhteiskunnallinen tilanne. Lisähaastetta tuovat osaltaan pienten paikallisyhteisöjen haavoittuvuus. Saamelaisväestö tarvitsee tehokkaita toimenpiteitä ja matalan kynnyksen palveluita, joilla tuetaan saamelaisten psyykkistä hyvinvointia ja mielenterveyttä sekä yhteisön ja yksilöiden voimavaroja.

Psykososiaalisten palveluiden tavoitteena on psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitäminen, palauttaminen tai saavuttaminen. Psykososiaalisiin palveluihin sisällytetään monimuotoisia palveluja kuten mielenterveys- ja kuntoutuspalvelut, kasvatus- ja perheneuvonta, työtoiminta sekä päihde- ja mielenterveystyön palvelut. Saamelaisten kannalta kiireellisimminkin kehitettäviä palveluita ovat päihde-, mielenterveys- ja perheneuvontapalvelut. Lisäksi tarvitaan psykososiaalisten menetelmien kehittelyä. Esimerkiksi saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen testien puuttuminen voivat vaikeuttaa diagnoosin tekoa.

Mielenterveys- ja päihdepalveluihin tulee saada saamenkielentaitoista henkilökuntaa. Huolestuttavinta on, että kulttuurilähtöisiä saamenkielisiä psykososiaalisia palveluja ei ole saatavilla Suomessa. Pohjoissaamenkielisille asiakkaille on palveluja voitu tarjota ostopalveluina Norjasta. Sen sijaan heikoin asema on inarin- ja koltansaamenkielisillä, sillä heille ei ole tarjolla omakielistä psykososiaalista palvelua. Kyseessä on sosiaaliseen ja kulttuuriseen toimintaympäristöön kiinnittyvä ongelma-alue, jonka käsittely perustuu kielelliseen vuorovaikutukseen. Nykyinen tilanne heikentää hoidon vaikuttavuutta merkittäväällä tavalla. Omankielisen palvelun puuttuessa saamelaisen asiakkaan on hallittava hoitajien kieli voidakseen ottaa hoitoa vastaan. Vieraalla kielellä ongelmien ja niiden taustojen selvittäminen voivat häiritä hoidon edistymistä. Asiakas voi kokea tulkin käytön henkilökohtaisten asioiden käsittelyn yhteydessä kiusallisena.

Henkinen hyvinvointi on myös saamelaisten työhyvinvoinnin ja yhteisöllisen hyvinvoinnin suuri haaste, johon tulisi entistä vireämmin tarttua. Julkisten palveluiden tarjoamat terapiamuodot eivät myös aina vastaa saamelaisten työyhteisöjen tarpeita. Yksilökeskeisen henkisen tuen sijaan, saamelaisyhteisöillä on tarve myös tavoitteelliseen, määräaikaiseen ja vertaistukea hyödyntävään ryhmäterapiaan. Taulukossa 10 on esitelty saamelaisille suunnattujen psykososiaalisten palveluiden kehittämistarpeita.

Taulukko 10. Psykososiaalisten palveluiden kehittäminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisten mielenterveys- ja päihdepalvelujen saatavuus ja laatu paranevat. • Saamelaisille on tarjolla vertaistukea ja kriisiapua omalla äidinkielellä yksilö- ja yhteisötasolla. • Saamenkielisiä ja kulttuurinmukaisia matalankynnyksen palveluita on saatavilla. • Saamelaisten psyykinen hyvinvointi on parantunut 	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisten mielenterveys- ja päihdepalvelujen saatavuuden turvaaminen. • Saamenkielisten matalan kynnyksen palvelujen kehittäminen (myös ilman ajanvarausta). • Saamenkielinen kriisiapu, vertaistuki ja jälkihoito (myös yhteisölle) • Kulttuurinmukaisten vaikeiden asioiden -puheeksiottamisen menetelmien kehittäminen ja henkilöstön kouluttaminen. • Henkilöstön osaamisen vahvistaminen saamen kielessä ja kulttuurissa. • Saamenkielisten mielenterveysasiakkaiden asumispalveluiden järjestäminen • Kehitetään kulttuurinmukaista saamenkielistä sosiaalityötä 	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisen henkilöstön rekrytointi. • Saamenkielisten psykiatristen sairaanhoitajien kouluttaminen saamelaisalueelle. • Saamelaisen palveluohjauksellisen käytön käyttöönotto. • Ammattihenkilöstön osaamisen vahvistaminen saamen kielessä ja kulttuurissa. • Saamenkielisen Mielenterveystalo.fi sivuston kehittämishanke. • Saamelaisten psyykkisen hyvinvoinnin kehittämishanke (kärkihanke). • Saamenkielisten ja kulttuurinmukaisten matalan kynnyksen palveluiden ja niiden saatavuuden kehittäminen. • SANKS:n palvelujen käytön sujuvoittaminen ja saamelaisen psykiatristen osaamisen välittäminen.

11. TOIMINTAKYVYN EDISTÄMINEN JA KUNTOUTUS

Kuntoutuksen tavoitteena on edistää sairaan, vammaisen tai vajaatoimintakykyisen ihmisen toimintakykyä, itsenäistä selviytymistä, hyvinvointia, osallistumismahdollisuuksia ja työllistymistä. Eri ammattiryhmille kohdenetut saamenkieliset kuntoutuskurssit ovat olleet suosittuja ja tulokset omakielisestä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavasta kuntoutustarjonnasta ovat olleet kannustavia. Jatkossa on tarve edistää saamenkielisiä terveydenedistämisen menetelmiä ja materiaalia sekä perinteisten elinkeinojen harjoittajien työterveydenhuollon kehittämistoimia. Muun muassa poronhoitajien terveyden ja toimintakyvyn alhainen aleneminen lisäävät palveluntarvetta.

Vaikuttavuuden parantamiseksi saamenkieliset kuntoutuspalvelut tulisi järjestää lähellä asiakasta sovittaen kuntoutus asiakkaan tarpeisiin, elämäntilanteeseen ja arkeen sopivaksi. Myös apuvälineohjaus tulisi antaa asiakkaan omalla äidinkielellä ja varmistua, että apuväline sopii asiakkaan olosuhteisiin.

Taulukko 11. Toimintakyvyn edistäminen ja kuntoutus.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
Saamelaiset saavat kulttuuriinsa sovitettuja kuntoutuspalveluja omalla äidinkielellä omassa elinympäristössä, tarvittaessa keskitettyinä tai erityispalveluna.	<ul style="list-style-type: none">• Saamenkielisten kuntoutuspalvelujen koordinointi.• Saamenkielisten kuntoutuspalvelujen saatavuuden parantaminen.• Joustavien ja asiakaslähtöisten kuntoutusmuotojen kehittäminen lähelle asiakasta.• Digitaalisten toimintakykyä edistävien toimien kehittäminen.	<ul style="list-style-type: none">• Saamenkielisen kuntoutuskoordinaattori-toiminnan aloittaminen.• Digitaalisten kuntoutuspalvelujen aloittaminen saamelaisalueella.• Kotikuntoutuksen kehittäminen saamelaisalueella.

12. SAAMELAISTEN SAIRAUKSIEN EHKÄISY JA HOITO

Paljon tukea tarvitsevien ja palvelujärjestelmän ulkopuolella olevien tukemiseksi on tärkeää kehittää peruspalveluja hyvinvoinnin ja elämän hallinnan tukemiseksi (esim. sote-personaltrainer-malli). Palvelun tavoitteena on ihmisen oman pärjäämisen, elämänhallinnan ja hyvinvoinnin tukeminen ja voimaannuttaminen ihmisen oman yhteisön ja kulttuurin sisällä. Toiminnan tarkoituksena on selvittää asiakkaan kanssa palvelutarpeen ja ohjata sopiviin palveluihin toimien valmentajana ja tukien oman elämän hallintaan saamista. Erityisenä kohderyhmänä olisivat paljon tukea tarvitsevien lisäksi mm. kroonisesta kivusta kärsivät tai työtapaturmassa vammautuneet työikäiset saamelaiset (esim. poronhoitotyössä vammautunut poromies) sekä saattohoitopotilaat.

Saamelaisten terveystilanteesta ei ole saatavilla kattavaa, ajantasaista tutkimustietoa. Terveystieteiden tutkimusten mukaan (13 §) terveysneuvonta on sisällytettävä kaikkiin terveydenhuollon palveluihin. Saamelaisten osalta sairauksien ennalta ehkäisyssä korostuu omalla äidinkielellä annettava terveysneuvonta. Omahoidon ja ennalta ehkäisevän toiminnan vaikuttavuuteen vaikuttaa merkittävästi saamelaisten kulttuurin tuntemus ja luottamuksellisen asiakassuhteen rakentaminen.

Taulukko 12. Sairauksien hoito ja ehkäisy.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none">Saamelaiset saavat kulttuurinmukaista ja yhteisöllisyyttä tukevaa apua ja tukea.Saamelaisten omahoito	<ul style="list-style-type: none">Kulttuurilähtöinen hyvinvoinnin ja elämän hallinnan tukeminen (sote-personaltrainer/hyvinvointivalmentaja-malli)Saamenkielisen terveysneuvonnan parantaminen.Eri ammattiryhmien osaamisen vahvistaminen saamen kielessä ja kulttuurissa.Työterveyshuollon kehittäminen poronhoitajille vastaamaan ko. ryhmän tarpeita.	<ul style="list-style-type: none">Sote-personaltrainer/hyvinvointivalmentaja-mallin pilotointi saamelaisalueella.Saamenkielisen terveysneuvontasivuston luominen.

13. SAAMELAISTEN SOSIAALITURVAN KEHITTÄMINEN

Palvelujen ja lainsäädännön kehittämistoimenpiteissä tulee edistää sellaisia positiivisia erityistoimia, joilla voidaan turvata ja edistää paitsi saamelaisten kielellisiä oikeuksia myös heidän asemaansa alkuperäiskansana ja heidän mahdollisuuttaan harjoittaa kulttuuriaan ja perinteisiä elinkeinojaan. Saamelaisten sosiaaliturvan ja elinolojen kehittäminen edellyttää saamelaisten elämäntapojen ja erityistarpeiden ymmärtämistä ja huomioimista. Kulttuurinmukaisten koulutus- ja tukitoimien kehittäminen edistää saamelaisten asua omalla kotiseudullaan. Kotiseudulle työllistymisen luo saamelaisille edellytyksiä kehittää kulttuuriaan, elinolojaan ja aluettaan kulttuurisen itsehallinnon perustalta ja vahvistaa saamelaisyhteisöä. Erityistä huomiota tulee kiinnittää syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin. Myös saamelaisten perinteisistä elinkeinoista ja yhdistelmäelinkeinoista toimeentulonsa saavien ammatinharjoittajien toimeentuloa ja sosiaaliturvaa tulee kehittää. Saamen kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen tuntemus tulisi turvata myös ratkaisutyössä. Tulkinnan ja toiminnan kehittämisen lisäksi myös lainsäädäntöä tulisi arvioida uudelleen. Sääntelyssä tulisi ottaa huomioon saamelaiselinkeinojen erityispiirteet ja kulttuurinen merkitys ja tukea saamelaisten mahdollisuutta ansaita toimeentulonsa perinteisillä elinkeinoillaan.

Sosiaaliturvan kehittäminen.

- Kehitetään nuorille suunnattuja koulutus- ja tukitoimia työllistymismahdollisuuksien ja osallisuuden parantamiseksi.
- Kehitetään saamelaisten perinteisistä elinkeinoista ja yhdistelmäelinkeinoista toimeentulonsa saavien toimeentuloa, sosiaaliturvaa, kuntoutusta ja sijaisapua.
- Kehitetään sosiaaliturvalainsäädäntöä vastaamaan paremmin saamelaisten erityistarpeita.
- Saamelaisten kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien toteuttaminen sosiaaliturvalainsäädännössä edellyttää positiivista erityiskohtelua, jonka toteuttamiseksi laaditaan suunnitelma yhteistyössä Saamelaiskäräjien kanssa.
- Parannetaan saamelaisasiakkaiden erityistarpeiden huomioimista toimeentulotukiasioissa.

14. SAAMELAISTEN VAMMAISTEN PALVELUJEN KEHITTÄMINEN

Saamenkieliset vammaispalveluista on kehitettävä eheä, jatkuva ja tarpeen mukainen kokonaisuus, jossa huomioidaan saamelaisen asiakkaan kulttuuritausta. Saamelaiset vammaiset henkilöt ovat erityisesti syrjinnän ja syrjäytymisen vaarassa, jonka johdosta on varmistettava saamelaisen vammaisen henkilön oikeus yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen ja syrjimättömyyteen palvelutarpeen arvioinnissa ja palvelutuotannossa. Vammaispalveluiden on omassa toiminnassaan edistettävä vammaisen henkilön kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien toteutuminen. Omakielisten vammaispalveluiden turvaamisen on perustuttava kieltä laajemmin kulttuurin mukaisuuteen sekä vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumiseen.

Saamelaisten vammaisten oikeus saamenkielisiin ja kulttuurinmukaiseen vammaispalveluun on turvattava valtakunnallisesti asuinpaikasta riippumatta ja kautta elinkaaren. Erityisesti tulee huomioida lasten oikeus kasvaa oman kulttuurinsa jäseniksi vammaisuuden sitä estämättä. Myös vammaisten henkilöiden omakieliset palvelut, esimerkiksi terapiapalveluiden saatavuus, kaipaavat kehittämistoimia. Nykyisessä tilanteessa saamenkielinen lapsi joutuu kasvamaan suomenkieliseksi, koska kaikki kuntoutuspalvelut ovat suomenkielisiä ja suomalaisen kulttuurin mukaisia. Esimerkiksi saamenkielistä puhe- tai muuta terapiaa ei ole Suomessa tarjolla. Lisäksi näiden

palvelujen käyttö rajat ylittävänä yhteistyönä on nykyisellään monimutkaista tai toimimatonta. Tilanne koskee myös esimerkiksi aikuisilla aivovammutuneilla, jotka kuntoutuvat puhumiseen.

Saamelaisten vammaisten palvelutarpeen arvioinnissa, palvelusuunnittelussa ja palvelujen toteutuksessa tulee olla lähtökohtana asiakkaan ja hänen perheensä kielellisten ja kulttuuristen erityispiirteiden tunnistaminen sekä asiakkaan osallisuuden vahvistaminen lähiyhteisössään mahdollisimman hyvin. Palvelutarpeen arviointia ja palvelusuunnitelman tekemällä henkilöstöllä tulee olla riittävästi kielellistä ja kulttuurista erityisosaamista. Palvelutarpeen arvioinnin ja suunnitelman laatimisen tulee tapahtua mieluiten lähipalveluna oman palveluohjaajan ja/tai sosiaalityöntekijän toimesta hyödyntäen moniammatillista asiantuntijuutta sekä saamenkielistä ja kulttuurista erityisosaamista. Lisäksi on sujuvoitettava rajat ylittävien palvelujen saatavuutta sekä järjestettävä toimivat tulkkauk- ja etäpalvelumahdollisuudet.

Saamelaisten vammaisten kohdalla korostuu henkilökohtaisen asioinnin ja omatyöntekijän merkitys. Saamelaisasiakkaat kokevat kasvokkaisen kohtaamisen ammattihenkilön kanssa tärkeänä ja puhelinperustaiset palvelut voivat osaltaan heikentää suomenkieltä osaamattomien palvelujen saatavuutta. Asumispalvelut ja muut jokapäiväiseen elämään liittyvät palvelut, kuten kuntouttava päivähoito, perusopetus, päivä- ja työtoiminta tulee toteuttaa lähipalveluina siten, että yhteys saamelaisyhteisöön säilyy.

Taulukko 13. Vammaispalvelujen kehittäminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<p>Saamelaisen vammaisen itsemääräämisoikeus ja osallisuus paranevat.</p> <p>Vammaisten lasten oikeus kasvaa yhteisönsä ja kulttuurinsa jäseniksi toteutuu.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Saamenkielisten vammaispalvelujen saatavuuden parantaminen. • Asiakkaan toimintakykyä, terveyttä ja erityistarpeita mittaavat testit saamen kielillä. 	<ul style="list-style-type: none"> • Omatyöntekijä-mallin käyttöönotto. • Rajat ylittävän palvelutarjonnan esteiden poistaminen ja yhteistyön kehittäminen. • Saamenkielisten testien kehittäminen..

15. SAAMELAISTEN TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN EDISTÄMINEN

Vaikka sosiaali- ja terveystalvet eivät vastaisuudessa enää kuulu kunnan toimialaan, vastaavat kunnat edelleen kuntalaisten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisestä. Kunnat päättävät monista tehtävistä ja toimista, joilla on ratkaiseva merkitys asukkaiden hyvinvointiin, osallisuuteen, työllistymiseen ja toimintakykyyn. Kuntien tehtävä on määritellä mikä on kunnan merkitys hyvinvoinnin edistäjänä arkiympäristössä. Saamelaisten kohdalla palvelun laadun ensisijaisena kriteerinä nousevat esiin palvelun omakielisyys ja kulttuurilähtöisyys. Sen ohella, että palvelut tarjoavat tukea ja apua arjessa selviytymiseen, ne ehkäisevät ongelmien syntyä ja auttavat selviytymään niistä. Omakieliset ja kulttuurilähtöiset palvelut lisäävät saamelaisten hyvinvointia ja vaikutusmahdollisuuksia. Ne luovat monipuolisia kielenkäyttöympäristöjä, mahdollistavat perinteisen elinkeinotoiminnan jatkuvuuden ja vahvistavat yhteisöllisyyttä.

On tärkeää vahvistaa saamelaisjärjestöjen toimintamahdollisuuksia saamelaisten hyvinvointihankkeiden toteuttajina. Järjestöjen edellytyksiä saamelaisille tuotettavien hyvinvointipalvelujen tarjoajana tulisi edistää resurssiohjauksessa. Kolmannen sektorin toiminta on ollut keskeisessä asemassa saamelaisten sosiaali- ja terveystalvet ja kulttuurisensitiivisten menetelmien kehittämisessä. Toiminta on koostunut saamelaisväestön koko elämänsä eri vaiheet huomioon ottavista hankkeista, kuten lapsiperhetyöstä, nuorisotyöstä, vanhustyöstä, terveyden edistämisestä, päihdetyöstä työikäisen väestön keskuudessa sekä saamenkielisen terveydenviestintämateriaalin tuottamiseen. Monet yhdistysten aloittamat palvelukokeilut ovat siirtyneet osaksi kuntien tuottamia saamenkielisiä palveluita. Erityisesti uusien kulttuurisensitiivisten palvelukonseptien ja työmenetelmien kehittämiseksi järjestöjen toiminnan tukeminen on ensiarvoisen tärkeää.

Taulukko 14. Saamelaisten terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none"> Syrjäseudulle on luotu pärjäämisen edellytykset (lähipalvelujen saatavuus, joukkoliikenne) Julkisen ja kolmannen sektorin yhteistyö on kehittynyt asiakaslähtöiseksi. Saamelaiset yksilöt ja yhteisöt saavat tukea hyvinvoinnin edistämiseen. 	<ul style="list-style-type: none"> Saamelaisten hyvinvointi-indikaattoreiden kehittäminen. Saamelaisyhteisöjen hyvinvoinnin edistäminen eri toimijoiden yhteistyöllä. Sukupolvien välisen yhteyden vahvistaminen. Vahvistetaan saamelaisjärjestöjen toimintamahdollisuuksia saamelaisten hyvinvointihankkeiden toteuttajina. 	<ul style="list-style-type: none"> Saamenkielinen järjestö- ja terveydenedistämiskoordinaatio ri saamelaisalueelle. Tehostetaan yhteistyötä saamelaisjärjestöjen kanssa saamelaisten hyvinvoinnin edistämiseksi. Valtio osoittaa Saamelaiskäräjien kautta järjestöille jaettavan määrärahan saamelaisten hyvinvointia edistävien toimien rahoittamiseksi. Saamelaisten huomioiminen saamelaisalueen hyvinvointikertomuksissa. Saamelaisten terveyden edistämistä tukevien käytänteiden juurruttaminen osaksi kuntien terveydenedistämistyötä.

16. SAAMELAISTEN RAJAYHTEISTYÖN EDISTÄMINEN

Asiakkaan valinnanvapaus tulee koskea saamenkielisten palveluiden osalta myös naapurimaassa tuotettavia sekä perustasoisia että erikoistasoisia palveluita. Tällä hetkellä byrokratia estää näiden palveluiden tehokkaan hyödyntämisen, mistä syystä sote-uudistuksen yhteydessä tällaiset luontevaa asiointia ja yhteistyötä vaikeuttavat esteet on saatava purettua. Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalveluiden saavuttavuuden yhdenvertaisuusperiaatteen toteuttamisen reunaehdot määrittävät, että palveluita ei maantieteellisesti voida viedä kohtuuttoman kauas palveluiden käyttäjistä. Asiakkaan valinnanvapaus ei käytännössä toteudu yhtäläisesti, mikäli palveluita ei ole kohtuullisen matkan päästä saatavissa.

Saamelaisten kotiseutualueella tulee edistää raja-alueyhteistyön ja uuden teknologian käyttöönottamista. Erityisesti Enontekiön, Inarin ja Utsjoen alueen saamenkielisten palveluiden tuottamiseksi Ruotsin ja Norjan rajakunnilla on halu ja valmius tarjota laadukkaita saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluita. Asiakkaiden näkökulmasta rajayhteistyöllä saamenkieliset palvelut voidaan yhdistää sujuvaksi hoito- ja palveluketjuksi peruspalveluista erityispalveluihin saakka.

Saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuuden kehittämiseksi tulee raja-alueyhteistyön edellytykset turvata palvelujen järjestämisessä sekä säädösmuutoksissa ja hallinnollisissa toiminnassa. Rajat ylittävien palvelujen saatavuutta ja sujuvuutta kehitetään mm. puitesopimuksella. Puitesopimuksessa toisen valtion tuottamisvastuussa olevan toimijan kanssa tulisi määritellä mm palvelun sisältö ja toteutus, dokumentaatio, henkilötietojen käsittely ja luovuttaminen sekä tiedonvaihto viranomaisten välillä (lähetteet ja toimeksiannot) päätöksenteko ja kanteluiden käsittely, potilasvahinkojen korvaus, asiakkaan muut oikeudet ja velvollisuudet, kustannusten korvaukset, sopimuksen voimassaolo, seuranta ja irtisanominen sekä erimielisyyksien ratkominen. Kansallisten toimijoiden (ministeriö, Kela, Valvira) on tuettava ja edistettävä rajayhteistyötä.

Taulukko 15. Rajayhteistyön kehittäminen.

Odotukset ja vaikutukset	Tavoitteet ja kehittämiskohteet	Toimenpiteet
<ul style="list-style-type: none">Pohjoissaamenkielisten palvelujen saatavuuden paraneminen parantaa saamenkielisen väestön terveyttä ja hyvinvointia.Yhteistyöverkosto toimii Norjan, Ruotsin ja Suomen sote-organisaatioiden välilläRajayhteistyön esteet poistuvat asteittain.Kansalliset toimijat (ministeriö, Kela, Valvira) tukevat ja edistävät rajayhteistyötä.Rajayhteistyö parantaa raja-alueella myös suomenkielisten palvelujen saatavuutta.	<ul style="list-style-type: none">Rajaesteiden poistaminen byrokratiaa vähentämällä.Yhteistyöverkoston luominen.Yhteiset saamenkieliset koulutushankkeet.	<ul style="list-style-type: none">Selvitetään kansallisella ja alueellisella tasolla rajayhteistyöesteiden ja byrokratian purkumahdollisuudet.Rajayhteistyötä koskevien sopimusten laatiminen.Rajayhteistyön yhteys- ja vastuuhenkilöiden nimeäminen.Saamelaisten kotiseutualueella edistetään rajayhteistyön ja uuden teknologian käyttöönottoa.

17. KOULUTUS JA TUTKIMUS

Saamenkielisten ja kulttuuriin perustuvien palveluiden saatavuus turvataan panostamalla saamenkielisen henkilöstön saatavuuteen. Ratkaisevassa asemassa on saamenkielisen ammattihenkilöstön koulutukseen panostaminen. Koulutustarjontaa on lisättävä saamelaisista lähtökohdista suunnitellulle sosiaali- ja terveysalan ammatillisen ja korkea-asteen koulutuksissa. Opiskelun tulisi olla mahdollista myös saamelaisten kotiseutualueella. Terveysalan ammattilaisille on tarjottava myös täydennyskoulutuksena saamen kielen ja kulttuurin koulutusta. Myös rajat ylittävää koulutusyhteistyötä on lisättävä.

Saamenkielisen ammattihenkilöstön koulutukseen panostetaan erityisin toimenpitein.

- Edistetään saamelaiskulttuurinmukaista sosiaali- ja terveysalan ammatillisen ja korkea-asteen koulutuksen järjestämistä saamelaisten kotiseutualueella.
- Lisätään oppilaitosten mahdollisuuksia tarjota räätälöityä saamen kielen ja kulttuurin koulutusta sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille.
- Lisätään saamelaisten mahdollisuutta vaikuttaa sosiaali- ja terveysalan koulutuksen sisältöihin ja järjestämiseen.
- Kehitetään erilaisia kouluttautumispolkuja saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuuden parantamiseksi.
- Edistetään saamelaisista lähtökohdista suunniteltua, rajat ylittävää sosiaali- ja terveysalan ammatillista ja korkea-asteen koulutusyhteistyötä.

Ajantasaisen tiedon tarve korostuu hyvinvoinnin strategisessa johtamisessa. Valtaväestön hyvinvointi-indikaattorit eivät kuvaa riittävästi saamelaisväestön hyvinvoinnin tilaa. Muutamaa erillistä selontekoa ja tutkimusta lukuun ottamatta saamelaiset ovat näkymättömiä kansallisissa väestö- ja elinolotutkimuksissa. Julkinen tilastomateriaali ei kerro kattavasti saamelaisten asemasta ja erityispiirteistä. Saamelaiskäräjien ohella saamelaisten kotiseutualueen kunnat tarvitsevat saamelaisten elinoloja ja hyvinvointia koskevaa tietoa voidakseen kohdentaa palvelutavoitteensa. Ajantasaista tietoa tarvitaan myös, jotta voidaan seurata muun muassa yhdenvertaisuuden kehittymistä.

Saamelaisten terveyttä ja hyvinvointia koskevan eettisen tiedontuotannon turvaaminen ja hyvinvointi-indikaattorin kehittäminen.

- Selvitetään säännöllisesti saamelaisten hyvinvoinnin tila, palvelutarpeet ja koetut hyvinvointivajeet.
- Edistetään saamelaisväestöä koskevaa hyvinvointi- ja terveystutkimusta.
- Käynnistetään yhteistyö eri tutkimus- ja opetustahojen kanssa tiedon tuottamiseksi saamelaisten elinoloihin, palvelutarpeisiin ja kulttuurinmukaisten menetelmien kehittämiseksi.
- Kehitetään saamelaisten hyvinvointia, terveyttä ja elinoloja mittaavia indikaattoreita.

18. OHJELMAN ARVIOINTI JA SEURANTA

Ohjelman rinnalle käynnistetään koko ohjelmakauden mittainen arviointi, jota ohjaa Saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveyslautakunta. Ohjelman käytännön arvioinnin toteuttaa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö. Arviointi tuottaa tietoa siitä, miten ohjelman eri tavoitekokonaisuudet ovat käynnistyneet ja arvioi niiden toteutumista. Saamelaiskäräjät seuraa ohjelman tavoitteiden toteutumista omassa toiminnassaan vuosittain Saamelaiskäräjien toimintakertomuksen käsittelyn yhteydessä.

	0-10 vuotiaat	11-17 vuotiaat	18-24 vuotiaat	25-34 vuotiaat	35-44 vuotiaat	45-54 vuotiaat	55-64 vuotiaat	65-74 vuotiaat	75-84 vuotiaat	85- vuotiaat	Äänioikeutettuja yhteensä	Saamelaisia yhteensä
Enontekiö	54	21	39	59	36	45	78	50	32	16	325	430
Inari	215	201	197	224	201	266	359	268	168	72	1511	2171
Utsjoki	75	72	43	67	60	83	115	95	72	40	528	722
Lapin Paliskunta	25	14	13	20	20	13	25	25	21		129	176
Saamelaisten kotiseutualue	369	308	292	370	317	407	577	438	293	128	2493	3499
Saamelaisten kotiseutualueella olevien osuus %:na	24,07 %	26,71 %	25,70 %	23,63 %	24,03 %	35,06 %	48,00 %	53,55 %	71,81 %	76,65 %	42,41 %	33,44 %
Muu Suomi	1141	799	785	1090	913	660	506	306	93	34	2986	6327
Muu Suomi %:na	74,43 %	69,30 %	69,10 %	69,60 %	69,22 %	56,85 %	42,10 %	37,41 %	22,79 %	20,36 %	50,80 %	60,47 %
Suomessa	1510	1107	1077	1460	1230	1067	1083	744	386	162	5479	9826
Suomessa %:na	98,50 %	96,01 %	94,81 %	93,23 %	93,25 %	91,90 %	90,10 %	90,95 %	94,61 %	97,01 %	93,21 %	93,91 %
Ulkomailla	23	46	59	106	89	94	119	74	22	5	399	637
Ulkomailla %:na	1,50 %	3,99 %	5,19 %	6,77 %	6,75 %	8,10 %	9,90 %	9,05 %	5,39 %	2,99 %	6,79 %	6,09 %
Muu Suomi ja Ulkomaat yhtensä	1164	845	844	1196	1002	754	625	380	115	39	3385	6964
Muu Suomi ja Ulkomaat yhteensä %:na	76 %	73 %	74 %	76 %	76 %	65 %	52 %	46 %	28 %	23 %	58 %	67 %
Kaikki	1533	1153	1136	1566	1319	1161	1202	818	408	167	5878	10463
Osuus saamelaisista	14,65 %	11,02 %	10,86 %	14,97 %	12,61 %	11,10 %	11,49 %	7,82 %	3,90 %	1,60 %	56,18 %	100 %
Sodankylän kunta												
Lapin Paliskunta	25	14	13	20	20	13	25	25	21		129	176
Sodankylä muu alue	35	46	43	38	38	32	40	16	14		168	302
Yhteensä	60	60	56	58	58	45	65	41	35	0	297	478

Lähde: Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus

Sodankylän kunnan osalta 85 ja yli 85 -vuotiaat yhdistetty sarakkeeseen 75-84 -vuotiaat aineiston pienen määrän vuoksi.

LÄHTEET

Lydia Heikkilä, Elsa Laiti-Hedemäki ja Anneli Pohjola 2013: Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut. LUP.

Annika Pasanen 2016: Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Oikeusministeriön julkaisuja 39/2016

Saamenkieliset palvelut -työryhmän nykytilaraportti ja loppuraportti 2016. Lapin sairaanhoitopiiri, perusterveydenhuollon yksikkö.